

T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI
KÜLTÜR ESERLERİ

Şeyh Şâmil ve Çeçenistan

M. HALİSTİN KUKUL

T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI / 2965
Yayımlar Dairesi Başkanlığı
Kültür Eserleri Dizisi / 383

ŞEYH ŞÂMİL VE ÇEÇENİSTAN

M. HALİSTİN KUKUL

© T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI. 2002 - ANKARA

ISBN 975-17-2889-4

Kapak Düzeni: Canan BAYRAM

Kukul, M. Halistin

Şeyh Şamil ve Çeçenistan / M. Halistin
Kukul. - Ankara : Kültür Bakanlığı, 2002.

XII, 71 s. ; 20 cm. - (Kültür Bakanlığı
yayımları ; 2965. Yayınlar Dairesi Başkanlığı
kültür eserleri dizisi ; 383)

ISBN 975-17-2889-4

I. k.a. II. Seriler: .
922.97

www.kultur.gov.tr

E-posta: yayinlar@kutuphanelergm.gov.tr

Birinci Baskı. 5.000

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ - ANKARA

SUNUŞ

İnsanlığın gelişmişlik tarihinde en önemli kilometre taşlarından birini kitap oluşturur. Kitaplar, insanlar arasında düşünce, bilgi ve duyguları yayan, bilim ve sanatın ürettiği nesnelere tüm dünyada paylaşılmasına ortam hazırlayan araçlardır. Çağımızda bilgi kaynaklarının çeşitlenmesiyle birlikte eski konumunu yitirmiş gibi görünen kitap, her şeye rağmen bilgiyi üretme, koruma ve gelecek nesillere aktarmada en önemli araç olma konumunu sürdürmektedir. Büyük Atatürk'ün dediği gibi **"Türkiye Cumhuriyetinin Temeli Kültürdür."** Kültürün en önemli taşıyıcı unsuru olan kitabın, insanımızın hayatında gerekli önemi kazanması Bakanlığımızın en önemli hedefleri arasında yer almaktadır.

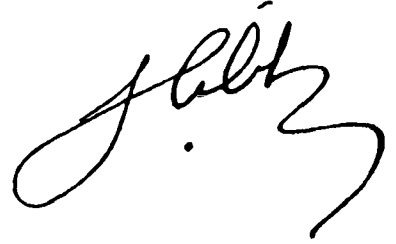
Biz Kültür Bakanlığı olarak, bir taraftan Uzakdoğu'dan Batıya Avrupa sınırlarına kadar büyük bir coğrafyada oluşan ve yüzyıllar içinde çeşitli iklimlerde derinliğine yoğrulan bir kültürün taşıyıcısı Türkçemizin, dikkate değer verimlerini yeni nesillerin hizmetine sunarken, diğer yandan tüm dünyanın seçkin örneklerini de çeviriler yoluyla okura kazandırmak dileğindediriz. Çağımızda artık daha kolay ulaşılan evrensel bilgi, bu yolla milli kültürü besleyecek ve çağdaş bilgilerle donanmış bireyler evrensel paylaşım ve barışa da katkı sağlayacaktır. Küreselleşme ile birlikte ortadan kalkacağı sanılan milli kültürler, daha da önem kazanmışlardır. Kültür Bakanlığı bu anlamdaki zenginliğimizi dünyaya sunmada da önemli bir rol üstlenecektir.

Bakanlık olarak bu eserleri yayımlamaya karar verirken tek ölçümüz onların öğretici ve estetik değer taşımaları olacaktır. Günümüzde sanat ve kültür eğitimi bir seçkinler zümresinin imtiyazı olmaktan çıkmıştır. Biz toplumumuzun kültürel

gelişimine, yayımlayacağımız bu anlamdaki eserlerle katkıda bulunmak istiyoruz. Bu yolla hem klasik eserlerimizi yayımlayıp onlardan çağdaş sanatçının kaynak olarak yararlanmasını sağlamak hem de sanat dünyamızın müşterek hazinelerini Türk okuruna ulaştırmakla bugünkü ve yarınki nesillerin düşünce ve estetik oluşumlarına katkıda bulunmak istiyoruz. Bunlara ek olarak çağdaş sanatçının ürettikleri de belli ölçüler içinde yayımlarımız arasında yer alacaktır.

Bir kültür taşıyıcısı olarak kitap, geçmişten kalanı korur, yeniyi sunar. Her iki halde de bilgiyi ve güzellikleri taşır, öğretir, zevk verir, daha yeniyi sezdirir, yeni ufuklar açar.

Bize düşen görev kitapla okuyucuyu buluşturmak olacaktır.

Doç. Dr. Hüseyin ÇELİK
Kültür Bakanı

İÇİNDEKİLER

Önsöz	IX
Kafkaslar'da Başlayan Şanlı Direniş	1
Kafkaslar'da İslâmiyet	4
Mürîdizm Hareketi Nedir?	5
Osmanlı İmparatorluğu ve İslâm Dünyâsı'nın Umûmî Manzarası	15
Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa ve Rusya	18
Türk Bayrağından İstifadeyle İhânet.....	23
Kafkas Meselesine Işık Tutabilecek Kısa Bir Değer- lendirme	26
Rusya'nın Değişmeyen Hedefi	29
Büyük Mücâhid Şeyh Şâmil Meydana Çıkıyor	32
Osmanlı İmparatorluğu'ndan Yardım Talepleri	39
Şeyh Şâmil'in Müthiş Mücâdelesı	42
Şeyh Şâmil 'l'lâ-yı Kelimetullah İçin Savaşıyordu.....	49
EKLER	57

(1797-1871)
Büyük Mücâhid
Dağıstan Arslanı Şeyh Şâmil

ÖNSÖZ

1995 yılının Ramazan-ı Şerîf ayında Samsun'un Lâdik İlçesi Kafkas Kültür ve Dayanışma Derneği'nden büyük mücâhid Şeyh Şâmil'in vefatının 124. yıldönümü münâsebetiyle bir konferans dâveti aldım.

Bu hususta, Türkiye Diyânet Vakfı tarafından 1992 yılında neşredilen "Dağistanlı Arslan Şeyh Şâmil Destanı" adlı manzum eserimle, bu büyük şahsiyete hayranlığımı bilen dost ve kardeşlerimin tekliflerini bir vazife kabul ederek ve hâlen zulûm altında inleyen, katledilen fakat Ruslara karşı, tıpkı dedeleri Şeyh Şâmil Hazretleri gibi kahramanca mücâdele veren Müslüman Çeçen kardeşlerimin de bir nebze olsun yardımlarına omuz verebilmek maksadıyla "Şeyh Şâmil ve Çeçenistan" konulu bir metin hazırlamaya başladım.

Elde ettiğim bilgiler, şüphesiz ki bir konferans muhtevasını oldukça aşmıştı. Takriben yirmi yılı aşan bir süreden beri üzerinde çalışma yaptığım Şeyh Şâmil Hazretleri'nin şanlı mücâdelesini ilmî kaynaklara dayanarak, maziyle irtibatı sağlamak, bugün ve gelecek için bu hâdiselerden ibret almak gâyesiyle tedkik etmeye gayret ettiğim Şeyh Şâmil ve Çeçenistan adlı bu kitap, ümit ediyorum ki, Türkiyemiz için mühim bir stratejik mevkiye bulunan Kafkasya meselesine ışık tutucu bir mahiyet arzeder.

Kafkasya meselesine tarihî boyutu içerisinde bakanlar, oradaki bütün halklar adına tek sembol isimle yâni Şeyh Şâmil'le karşılaşacaklar; O'nun imân, cesâret ve

kahramanlığı yanında, büyük bir hürriyet âşığı olduğunu ve askerî deha olduğunu da görecektir.

Tarih O'nu dâima bu hususiyetleriyle iftiharla anacaktır. O'na Cenâb-ı Allah'tan rahmet diliyorum.

M. Halistin KUKUL
Samsun, 17 Şubat 1995

KAFKASLAR'DA BAŞLAYAN ŞANLI DİRENİŞ

Şeyh Şâmil'in şanlı ve mübârek mücâdelesini ele almadan önce, Kafkaslar'daki direnişin başlangıcına dönmek, bu direnişin sebeplerini ve bilhassa Osmanlı İmparatorluğu'nun içte ve dışta marûz kaldığı hâdiseleri iyi tahlil etmek gerekir.

Bunun için; 1783 tarihinde İmam Mansur'la başlayan mücâdeleye kadar olan safhayı; ikinci olarak, İmam Mansur'dan Şeyh Şâmil'e uzanan çizgiyi, ardından, Şeyh Şâmil'in mücâdelesini tedkik etmek ve bunlara bağlı olarak bugünkü Çeçenistan meselesine ışık tutmak gerekir.

1783 yılında İmam Mansur'la başlatılan Kafkas direniş hareketi, Şeyh Şâmil'in teslim oluş tarihi olan 1859 tarihine kadar geçen yetmiş altı yıllık süre içerisinde hangi safhalardan geçmiştir iyice bilinmelidir.

Hadiselerin kendi boyutları içerisindeki durumlarıyla, Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve Avrupa devletleri arasındaki münasebetlerin de hadiseler üzerindeki tesirleri vuzuha kavuşturulmalıdır.

"Ruslar'ın Kafkasya ile temasları çok eskidir. Tâ Suyatoslav zamanında (954-971) bu bölgeye sarkan Ruslarla Adigeler arasında birçok muhârebeler cereyan etmiştir."¹

¹ General İsmail Berkok, Tarihte Kafkasya. İstanbul 1958, s. 334.

"1557 yılında Rus Çarı Müthiş (Korkunç) İvan, Çerkes Prenseslerinden Mari (Meryem) ile evlenerek Kafkaslar'la ilk alâkayı tesis etti."²

Rusya, "1699 yılında imzalanan Karlofça Muâhedesi ile Osmanlı Devleti'nin elinden Azak Kalesi'ni almaya muvaffak olmuştu. Burasını almakla Kafkasya'ya hücum edebilmek için stratejik bakımdan daha kuvvetli bir hâle gelmişti. Azak'tan Güney'e doğru hareketle Kafkasya'ya biraz daha yaklaşmak için gayret sarfediyordu. Fakat 1711 Prut mağlûbiyeti sonunda Azak Kalesi'ni Osmanlılar'a terketmeye mecbur olunca bu hareket bir duraklama geçirdi. Nihâyet 1721 yılında İran'a yardım etmek bahânesi ile hareket eden yüzotuz bin kişilik bir Moskof ordusu, başlarında bizzat Deli Petro olduğu hâlde Dağistan'a saldırdı. 271 parçadan ibâret Rus donanması da denizden harekete geçirilerek bu tecâvüze iltihak ettirildi.

Önüne çıkan zayıf Kafkas kuvvetlerini ezerek Derbent'e giren Moskof kuvvetleri, buraya kadar işgal ettikleri köy ve kasabalarda akıl ve hayâle gelmedik zulûm, yağma ve katliam yaptılar. On beş binden ziyâde hayvanın yağmalanmasından maada esir edilen sivil halkın çocuk ve kadınlara kadar büyük bir kısmı kılıçtan geçirildi."³

"Âdeta bir kan ve vahşet heyülâsı hâlinde Derbent'e ulaşmaları Petersburg'da bile büyük şenliklerle kutlandı. Petro: "Bu şehri Büyük İskender kurdu, Büyük Petro işgal etti" diyerek kendisini İskender'e benzetmek sûretiyle böbürlendi. Fakat O'nun sevinci uzun sürmedi. Rus ordusunun ileri harekâtı sırasında mukavemet edemeyerek dağlara çekilen Kafkasyalılar bilâhare toparlanarak Petro'nun kuvvetlerine arkadan hücumla geçtiler. Bu sûretle

² Şerafettin Erel, Dağistan ve Dağistanlılar, İstanbul, 1961, s. 98.

³ Şerafettin Erel, Dağistan ve Dağistanlılar, İstanbul 1961, s. 102.

iki cephede birden vuruşmaya mecbur olan Ruslar büyük zâyat verdiler. Bir taraftan da bu harekât için getirilen gemilerin büyük bir kısmı, azgın bir fırtınaya yakalanarak battı.

Osmanlı Devleti de tam bu sırada Petro'ya Dağıstan'dan çekilmesi için kat'i bir ihtarda bulundu.

Ordu ve donanması büyük kayıplara uğramış bulunan ve îâşe zorlukları ile karşılaşan Petro, Derbent'de üçbin kişilik bir kuvvet bırakarak gizlice kaçmaya mecbur oldu. Fakat kaçarken de "Derbent'in anahtarı"nı almayı ihmâl etmedi. Petersburg'da istikbaline gelenlere bu anahtarı göstererek Kafkasya'nın istilâsını vasiyet etti."⁴

"Günümüzde meydana gelen olayların ekonomik, siyâsî ve dinî sebepleri olduğu kadar Ruslar'ın 260 yıllık sömürüsüne karşı Çeçen halkının Ruslar'a karşı beslediği kin de önemli bir sebeptir. En zengin topraklara sahip Çeçenler'in kendi öz topraklarında Ruslar tarafından açlığa ve yokluğa mahkûm edilmesi eski tarihlere dayanan mücâdele ile birlikte süregelmiştir. 1556'da Rus orduları tarafından işgal edilen Astrahan'da Ruslar, Çeçenler' karşılarında bulur ve bu buluşma asırları alacak bir hesaplaşmanın, bir mücâdelenin başlangıcı olur.

Ruslar sürekli olarak Kafkaslar'a doğru ilerleyerek 1587'de Terek Nehri'ne ulaşırlar. 1590'da Sunj Nehri üzerinde kontrol altında tutmak için ilk Rus kalesi kurulur. Ruslar, Kafkaslar'a iştahlanmaya başladığı bu tarihlerde Çeçenistan'a girememişlerdir. Ruslar, Kafkaslar'ı askerî ve ticarî merkez yapmak için, hakimiyetlerini daha güçlendirmek için Çeçenistan'ı ele geçirmeye kalkışırlar.

⁴ Pşimaho Kosok, Yeşil Mayıs Birleşik Kafkasya Dergisi, Sayı: 4 İstanbul 1965.

Çok önemli stratejik konuma sahip Çeçenistan'ın, Kafkaslar'ı elde tutmak için çok önemli olduğunu bilen Rusların saldırılarına karşılık Çeçenler'in karşı direnişiyile, 1783-1793 yılları arasında çok şiddetli çatışmalar oldu. Şeyh Mansur'un öncülüğündeki Çeçen ordusu Ruslara geçit vermedi."⁵

KAFKASLAR'DA İSLÂMİYET

Kültürlerine, örf ve âdetlerine sıkı sıkıya bağlı olan Çeçenler'in 17. asırdan itibaren Müslümanlığı kabul etmeleri de, stratejik, ekonomik ve siyasî sebeplere bir de dinî faktörü ekleyince Ruslar'ın daha da hücumuna muhatap olmaya başlamışlardır. Kaldı ki Rusya için güneye inmenin bir kapısı da Kafkasya'dır. Bu sebeple, buradaki kavimleri testirsiz hâle getirmek, Kafkasya'yı ve buradan da Türkiye'yi ve İran'ı tehdit etmek vazgeçemediği tarihi bir misyonudur.

Artık bu dönemden itibaren Kafkasya'da "İmamlar Dönemi" diye adlandırılan "Mürîdizm Hareketi" başlayacaktır. "Asırlar boyu hür yaşamış Kafkas dağlarının zirveleri kara bulutlarla kaplanmış. Yiğit Kafkas halkı, dinine, vatanına, namusuna kasteden Rus kâfirlerinin tehdidi altında. Çar Nikola emretmiş: "Kafkasya benim olacak. Oralarda artık Müslümanlara yer yoktur. Dağ-taş, Rus askeri kaynıyor. Dağıstan'ın çeşitli köylerinde Ruslara karşı yer yer ayaklanmalar var. Ancak bölük pörçük bir güçle Ruslar'a karşı koymak mümkün değil. Bütün Kafkas Müslümanlarını bir arada toplayarak organize bir direniş gücü kurmak gerektiğinde herkes hemfikir. Bunun gerçekleşmesi için imamın liderliğine ihtiyaç var.

⁵ Mehmet Koçak, Şeyh Şâmil'den Dudayev'e Çeçen Destanı, Zaman Gzt. 30 Ocak 1995, s. 17.

Rus Çarı II. Nikola orduların gücüne güvenerek yola çıkmıştı. Ama aradan geçen yıllar ona yanıldığını çok acı bir şekilde gösterecekti.

Çar'ın topu tüfeği, yüzbinlerce kişilik orduları olabildi, ama, Kafkaslar da sahipsiz değildi. Ebu Muslim adında büyük bir veli sayesinde İslâm'ı tanıyan Dağıstanlılar, İmam Mansur, İmam Gazî Muhammed, İmam Hamzat ve Mevlâna Hâlid-ı Bağdâdi Hazretleri gibi bir büyük Allah dostunun talebesi olan İmam Şâmil'in orduları dağları saran Rus askerlerine kan kusturacaktı. Her biri birer büyük veli olan bu İmamlar, yetiştirdikleri müritleri ile koca Rus ordularına karşı kahramanca savaşıacak, tarihe şanlı destanlar yazdıracaklardı. Müridizm olarak nitelenen bu hareket yıllar boyu sürecek, Kafkaslarda, İslâmın şerefini hiçbir gün ayak altına aldirmayacaktı."⁶

MÜRİDİZM HAREKETİ NEDİR?

Söz "İmamlar Dönemi"ne yani "Müridler Dönemine" gelmişken Müridizm hakkında da bazı bilgiler sunmakta fayda vardır: "İslâm'ı benimseyerek bütün hayatlarına hâkim kılan Kafkasyalılar ve özellikle Dağıstanlılar, 19. yüzyıl başlarına doğru ülkelerine yayılmaya başlayan Çarlık Rusyası'na karşı yürütecekleri mücâdelenin moral desteklerini ve fikrî temelini de yine İslâmiyet'te bulmuşlardır. İslâm'ın cihad anlayışı, Kafkasya'nın yurt sevgisi geleneğiyle birleşince yüz yıla yakın bir süre, fizik güç yönünden karşılaştırılmayacak Rus ordularına karşı ortaya konan bir destan yaşanmıştır. Tarih içinde oluşan bu durum, Allah rızasına kavuşmayı hedefleyen İslâm tasavvufu ile "dîn düşmanlarıyla sonuna kadar savaş"ı öngören

⁶ Murat Yeşil-Murat Arvas, Şeyh Şâmil'in İzinde, Türkiye Gzt. 23 Şubat 1993, s. 2.

cihad ruhu, birlikte Müslüman Kafkasya'nın Rusya'nın istilâsından korunmasını hedefleyen bir millî kurtuluş hareketini ortaya çıkarmıştır."⁷

Ruslar'ın Kafkasya'yı işgalinin anayurtlarına Rus âdetlerini, Hristiyan ilkelerini getireceğini, İslâmî ahlâk ile beraber binlerce yıllık törelerin de yıkılacağını anlayan bölgenin ulemâsı, bölge halkının dinî inançlarını kuvvetlendirmek, böylece İslâm'ın Kafkasya'dan silinmesini engellemek maksadıyla "iman-tevhid-cihad" konusunu halka açıklamaya başlamışlardır. Sonraki yıllarda mücâdelenin sertleşmesi gündeme "şehadet" kavramını da getirecektir. Ancak bu şekilde, sayıca ve teknik olarak kıyaslanamayacak kadar üstün kuvvetlere karşı direnme azmi ayakta durabilmiştir.

Allah rızası gözetme, şirkten kaçınma, haramlardan sakınma yanında mübahları dahi terketme suretiyle nefsi tezkiye etme gibi İslâm'ın ezeli şiarlarını temel alan bu mücâdele yöntemi, daha sonra Afrika ve Uzakdoğu'da ortaya konan İslâmî kurtuluş hareketlerini de etkilemiştir. Başlangıcından kısa bir süre sonra Kafkasya Müridizmi, tasavvufî köklerini korumakla beraber millî bir vasıf da kazanarak bir yurtseverlik hareketi haline gelmiştir."⁸

"Kafkasya Müridizmi, İslâmî tasavvuf ekollerinden Nakşibendiyye tarikatına dayalı bir geleneğe sahiptir. Tarikata intisab eden müridler aynı zamanda birer mücahid hâline geçerken, tarikat eğitimini sürdürmekle mükellef olan öğretici kadro da cihad ordusunun karargâhını oluş-

⁷ Muhammed Tahir-ül Karakhi, İmam Şâmil'in Gazavatı (Haz. Tarık Cemal Kutlu), Gozde Kitaplar Yayını, İstanbul 1987, s. 178-182.

⁸ Aytek Kundukh, Kafkasya Müridizmi (Gazavat Tarihi) (Haz. Tarık Cemal Kutlu, Gozde Kitaplar Yay. İstanbul 1987, s. 44-47.

turmaktadır. Her tasavvuf ekolünde olduğu gibi tarikatın yürütücüleri, gelecekteki önderleri ve geleneğin ileticisi silsilesi Kafkasya Müridizm'nde de bellidir. Bilinen isimler olan İmam Mansur, İmam Gazî Muhammed, İmam Hamzat Bek, İmam Şamil ve İmam Muhammed Emin aynı zamanda şeyh konumunda olan liderlerdir.⁹

"İmam mansur bir yandan Ruslar'la mücâdele edip Osmanlı Devleti ile ilişki kurmaya çalışırken, diğer yandan da Kafkasyalılara devamlı beyannameler yayınlamak suretiyle onları Ruslar'a karşı sürekli uyanık tutmak istiyordu. Bu yıllarda cihadın bayrağı olan ve Kafkas halklarını temsil etmek için kullanılan sancak, yeşil-sarı ve kırmızı renklerinden oluşmaktaydı. 1786 yılına kadar Ruslar'ı geriletmeyi başaran İmam Mansur'un cihadi sürerken 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı da başlamıştır. Ruslar Kafkasya Müridizmi'nin kurucusu olan ve Çeçenler arasında ünlenen İmam Mansur'u ele geçirmek üzere yöneldikleri Alda avulu yakınlarında büyük bir yenilgiye uğradılar. Halk arasında daha da ün kazanan İmam Mansur, Kızılyar ve Grigoryapalı gibi Rus elindeki kaleleri kuşattı, düzenlediği baskınlarla Ruslar'a önemli kayıplar verdirdi. Ancak daha sonra Tatartop'ta Ruslar'a yenilen İmam Mansur Kuzeybatı Kafkasya'ya çekilerek mücâdeleye bu bölgede devam etti, etrafına topladığı Adige'lerle birlikte Ruslar'la savaştı. Dağıstan'ı birleştiren ve cihad ruhuyla diriltten İmam Mansur'un adı İslâm dünyasında ve Avrupa'da duyuldu. Kafkasya'da yeni doğan pek çok çocuk hâlen de O'nun adını taşımaktadır. Dağlıları mânevî yönden büyük bir hızla diriltten İmam Mansur'un etkisini yok etmek isteyen Rus yazarları, O'nun hakkında en ufak bir şey yazmadıkları gibi yaydığı tarikatına saldırılarına devam etmektedirler. 1791 yılında Anapa savaş-

⁹ a.g.e., S. 15-16.

larında Ruslar'a tutsak düşen İmam Mansur, 13 Nisan 1794'te tutsak bulunduğu Şlisselburg Kalesi'nde öldü ve hiçbir dinî muamele yapılmadan yakındaki bir dağa gömüldü.

İmam Mansur'un bu şekilde ölümünden sonra Kafkasya Müridizmi, mahallî şeyhler vasıtasıyla yaşamaya devam etmişse de yeniden aksiyoner bir şekilde Ruslara karşı cihadı ön planda tutarak ortaya çıkması, 40 yıl kadar sonra İmam Gazî Muhammed'in organizasyonu ile olabilmıştır. Dağıstan'da ve Kuzey Kafkasya'nın doğu kesimlerinde klâsik İslâmî medrese eğitimi azımla sürdüren âlimlerin elinde yetişen ve devrinin İslâmî bilgilerini öğrenen Molla Muhammed, İmam Mansur hareketinin Kafkasya'daki aktivitesinin etkilerini yaşayarak bildiği için Rusların Kafkasya'yı istilâsını durduracak tek yolun cihad ruhunun diri tutulması olduğuna inanıyordu. Avar asıllı olan ve 1793'te Dağıstan'ın Şeyh Şâmil'i de yetiştiren Gımri avulunda doğan Molla Muhammed şeriat ilimlerine vâkıf olduktan sonra Kafkasya Müridizmini canlandırma arzusu ile bölgenin önde gelen Nakşibendiyye Şeyhi Kürdemirli Şeyh İsmail Şirvanî'ye intisab etti. O devre kadar "Müceddidîyye" ve "Mazhariyye" diye bilinen Nakşibendiyye tarikatını "Halidîyye" adı ile devam ettiren Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî, Muhammed el-Mehdi Dağıstanı ve Kürdemirli Şeyh İsmail Şirvanî adlı temsilcileri vasıtasıyla Kafkasya ve Kazan bölgesinde tarikatını yayabilmıştır."¹⁰

"Şeyh İsmail Şirvanî'nin müridleri arasında Şeyh Şâmil de yer almaktadır. İmam Gazî Muhammed'i etkileyenler arasında Şeyh Şâmil'in kayınpederi olan ve Kafkasya Müridizminin el kitabı sayılan "El Âdab-ül Merziya

¹⁰ İrfan Gündüz, Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri, Seha Yay. İstanbul 1983, s. 226.

Tarıkât-ı Nakşubendiyye"nin müellifi Şeyh Cemaleddin Gazikumuki'nin de ayrı bir yeri vardır. Kürdemirli Şeyh İsmail Şirvanî ile görüşüp tarikat öğreti ve usûlünü kavrayan İmam Gazi Muhammed, 1823 yılında Dağıstan'a dönerek halk arasında ırşad çalışmalarına başladı. Tarikatını yayarken bir yandan da, "Dağlı'nın ilk görevinin Allah yolunda cihad=gazavat olduğunu, daha sonra ferdin, ailenin, toplumun ve ülkenin hayatını tanzim eden şeriata uyma ve saygı göstermenin geldiğini, Dağlı'nın Allah'tan başka kimse önünde eğilmeyeceğini, hele kâfire haraç verilemeyeceğini, haramlardan, zevk-ü safadan kaçınılması gerektiğini" anlatıyordu. Bu yıllardan sonra Kafkasya'daki bağımsızlık savaşları "Gazavat" olarak adlandırılmış ve dinî motiflerle beraber işlenmiştir. Halkı hazırlamak için uzun süre ırşad faaliyetini sürdüren İmam Gazi Muhammed, komşu boy-ların önde gelenlerini davet ettiği bir istişare toplantısı düzenledi. Avar Hanlığı'ndan Şeyh Şeybanî, Tarko şam-hallığından Molla Hacı Yusuf, Gazi Kumuk Hanlığı'ndan Molla Han Muhammed gibi bölgede sayılan halk önderlerinin de katıldığı bu toplantıda seçimle Gazi Muhammed'in İmamlığı kabul edildi. İmam Gazi Muhammed'e biat eden ve aralarında Şeyh Şamil'in de bulunduğu önderler Kafkasya'ya dağılarak halkı gazavat ve cihad bayrağı altında toplama çalışmalarına başladılar. Gralevski adlı Rus yazarının belirttiğine göre "Cihada daha fazla güç kazandırabilmek için müridler sokak sokak dolaşüyor ve kılıçla kapıları çalarak "Gazavat! Gazavat!" diye bağırıyorlardı. Hatta kabristanlara da uğrayarak ağaç kılıçlarla mezar taşlarına vuruyor ve "Gazavat! Gazavat!" diye ölü-leri bile amansız düşmanla cihada davet ediyorlardı." Ya-nında organize durumda üçbin müridlik bir güç oluşturan İmam Gazi Muhammed, halk bu şekilde cihada hazırlandıktan sonra Ruslar'a karşı açıktan mücâdele için

şeyhinin de onayıyla 1829'da "Kafkasya Halkını Ruslar'a Karşı Cihada Dâvet" bildirisini yayınlayarak fiili mücâdeleyi başlattı. Bu sıralarda 1828 Osmanlı-Rus Savaşı'nın doğu cephesinde Ruslar'a yenilerek Erzurum-Muş havalsini kaybeden Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Edirne Andlaşması'yla bütün Kafkasya ile Karadeniz'in doğu kıyıları Ruslar'a terkedilmişti. Cihad hareketini başlatan İmam Gazî Muhammed, bu davranışıyla Rusya'nın Kafkasya'daki hâkimiyetini tanımayacaklarını da ilân ediyordu. Bütün Türklük ve İslâm âleminin zaferleri için dua ettikleri Kafkasya Mürîdizm Hareketi, İmamlar yönetiminde 1864'e kadar cihada devam ederek Rus hâkimiyetini önlemeye çalışmıştır."¹¹

"Türkiye ve İran'a yönelik Rus istilâsı 18. ve 19. yüzyıllarda Kuzey Kafkasyalılar'ın beklenmedik kahramanca hareketleriyle ve sürüp giden mukavemetleriyle felce uğratılmıştı. Bu tarihî bir gerçektir. Bu durum, Ruslar da dahil bütün Batı dünyasını şaşırtdı. Derin araştırmalar ve yayınlara konu oldu. Bazıları bunu Kuzey Kafkaslı Dağlı halkının akıllara hayret veren cesâretine bağladılar. Bir kısmı da Kafkas dağlarındaki tabîî engellerin kuvvetli bir sebep olduğunu ileri sürdüler. Sonunda konuyu sosyal açıdan tetkik eden yazarlar, bu mücâdeleyi idare eden başbuğların Kuzey Kafkasyalılara telkin etmeyi başardıkları inancın müessiriyeti üzerinde durdular. Rus ordularının Kafkas hârekâtı, sistemli bir şekilde 1722'de başlar. 1864'e kadar devam eder. Bunun 78 senesi İmamlar devridir. Savaşların en korkunç safhalarını içine alır ve Kafkas mücâdelesini tarihinde "Mürîdizm Devri" diye anılır. Yabancı tarihçileri bu işte yanıltan husus, mürîdizm denilen sistemin tahlilinde uğradıkları zorluktur. Genellikle Doğu'da tasavvuf yolunun salıklerine "mürîd" denmesi

¹¹ a.g.e., S. 221.

Batılı bilgileri bu yanlış kanaate sevketmiştir. Üstelik Kuzey Kafkasya'da, tarikatlar silsilesinin nüfuzuyla müridizmin kuruluşu aşağı yukarı aynı tarihe rastlar. Bu da haklı olarak böyle bir yanlış kanaatin kuvvet bulmasına sebep olmuştur. Tasavvuf tarihi incelendiği zaman görülür ki, İslâmiyet, Güney Kafkasya'ya Halife Hazret-i Ömer (r.a.) zamanında ulaşmıştır. Bir asır sonra da Kuzey Kafkasya'ya yayıldı. Dağıstan kısa bir zaman içinde İslâm medeniyetini sistemleştiren önemli bir merkez hâline geldi.¹²

II. Katerina zamanında (1762-1796) Kafkasya'ya karşı ardı-arası kesilmeyen birçok moskof taarruzları oldu. Bu mütemâdî hücumlar Kafkasya'da yeni ve dinamik bir cihâd ruhu doğurdu. Buna "Gazavât" yani "Moskof Gâvurunun Karşı Mukaddes Harb" deniliyordu. Bu hareketi, en muteber din adamları sevk ve idare ediyorlardı. Bunlara, "Şeyh" veya "İmam" deniliyordu.

Bu "Gazavât" mücâdelesinde bütün Kafkasyalılar Osmanlı Devleti'ni kendileri için bir nevi hâmi ve kurtarıcı olarak görmekte ve zaman zaman Moskof istilâ emellerine karşı ikâz etmekteydiler. Dâhilde ve hâriçte pek çok gâile ile meşgul bulunan Osmanlı Devleti, ne yazık ki, Rusya'ya karşı Kafkasya'yı koruyacak ciddî ve büyük bir ölçüde yardım etmeye muvaffak olamamıştır. Ancak 1787 yılında Canıklı Ali Paşa ve Kaptan-ı Derya Gâzi Hasan Paşa, Soğucak Kalesi'ne gelerek burada Rus istilâsının karşısına dikilebilmişlerdi. Bu cümleden olarak 1781 yılında Ferruh Ali Paşa da Anapa Kalesi'ni inşa ettirmişti. Bu sırada Ruslar bir taraftan Kazak kolonizasyonu ile Kafkaslar'a sızmaya çalışırken diğer taraftan da Kafkaslar'ı Hristiyanlaştırmak için sinsî bir misyonerlik

¹² Dursun Gürlek, Şeyh Şâmil Destanı, Zaman Gzt. 27 Ocak 1995, s. 17.

faaliyeti yürütüyordu. Osmanlılar bu sebeple buraya birçok din âlimi göndererek bu misyoner faaliyetlerini akîm bırakmaya çalıştılar.

Rus-Kafkas mücâdelesinin "İmamlar Devri" diyebileceğimiz bu devresi 1785 yılında hareketin başına geçen Şeyh Mansur ile başlamıştır. Şeyh Mansur, bu tarihe kadar Rus orduları ile münferid gruplar hâlinde mücâdele etmeye uğraşan Kuzey Kafkasyalılar'ı "Gazavât Bayrağı" altında birleştirerek ilk defa olarak harpçi ve mistik bir teşkilât ortaya çıkardı. Fakat **"Ben bu hareketi yalnız hazırlamaya memurum. Benden sonra biri çıkacaktır ki, asıl mücâdeleyi o yapacaktır."** diyordu. Bu "Biri" hiç şüphesiz Kafkas Dağları'nın namı kartalı **"İmam Şâmil"** idi.

Bu mücâdeleyi bir müddet yürüten İmam Mansur, Anapa'da, bir talihsizliğe uğrayarak Ruslar'a esir düştü. 13 Nisan 1794 tarihinde, Şlizerburg'da işkenceler altında vahşî bir sûrette hayatına son verildi. Halbuki bu sırada imzalanan Yaş Muâhedesi'ne göre esirlerin iâdesi kabul edilmişti. Fakat Ruslar tarih boyunca imzaladıkları hiçbir muâhedeye mecbur kalmadıkça riâyet etmemişlerdir. İşte bu muâhedeye rağmen İmam Mansur'u da iâde etmedikleri gibi, Çariçe II. Katerina kendisine bizzat, hakaret etmiş, sonra da hapsettirmişti. Bu da yetmiyormuş gibi çeşitli zulümler altında hayatına kıyıldı.¹³

Muhakkak ki, bütûn bu hareketlerin temelinde, başlangıçta Hazret-i Omer (R.A.)'ın, daha sonraki yıllarda da Selçukluların önemli bir rolü vardır: "İslâm'ın ikinci halifesi Hz. Omer (R.A.) devrinin son yıllarında 643'te İran seferinde başarı kazanan İslâm orduları serdarları Suraka b. Omer komutasında Azerbaycan'ı geçerek Kafkas Dağ-

¹³ Şerafeddin Erel, a.g.e., s. 118.

ları'na ulaştılar. Mevcudu 5.000 civarında olan İslâm ordusu Hazar kıyıları boyunca ilerlemeyi plânlamasına rağmen bunu başaramayınca Derbent hükümdarı ile barış andlaşması imzalayıp geri döndü. Barış Hz. Ömer (R.A.) tarafından da onaylanarak Suraka b. Ömer'in ölümüne kadar devam etti. Daha sonra Surak b. Ömer'in ölümüyle komutanlığa getirilen Abdurrahman b. Rebia, yeniden Kafkasya'ya yönelerek Hazar Denizi kıyıları boyunca ilerleyip Derbent'i fethetti ve kuzeye doğru harekâta devam ederek Dağıstan'ın birçok bölgesini alıp İslâm'ı bölgede yayma çalışmalarına hız verdi. Ancak daha sonra Hazarlar karşı harekât ile 722'de Arapları Derbent'ten çıkararak bölgeye tekrar hâkim oldular.

Bundan sonraki yıllarda Derbent ve çevresinde kutsal bir makam olduğu inancının etkisiyle Mesleme b. Abdulmelik Dağıstan seferine çıkarak Derbent'i aldıktan sonra kuzeye doğru akınlarına devam edip Dağıstan halkını İslâm'a davet etmiş ve İslâmiyeti bölgede yaymaya çalışmıştır.¹⁴

"Müslüman Türkler'in Kafkasya ile ilişkileri Selçuklularla başlar. 1062 yılında Selçuklu Türkleri'nin Kafkasya üzerine akınlar düzenlediği bilinmektedir. Selçuklu hanlarından Melikşah, Selçuklu hâkimiyetine katılmış bulunan Hazar Denizi'nin batı ve güneybatı bölgelerindeki nüfûzunu artırmak için babası Alp Arslan'ın Anadolu'da uyguladığı İskân politikasına benzer bir şekilde Gürcistan'dan Hazar Denizi kıyılarına kadar Dağıstan'a birçok Türk boyu yerleştirmiştir. Bugün bölgede bulunan Türk kökenli boylardan hiç değilse bir kısmının, bu

¹⁴ Cemal Gökçe, Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti, Şâmil Eğitim ve Kültür Vakfı Yay. İstanbul 1979, s. 19.

yıllarda iskân edilen Türk boylarıyla ilgisi olduğu sanılmaktadır." ¹⁵

İmam Mansur'dan sonra tam on yedi sene başsız kalan Kafkas Müslümanları, İmam Gazi, Muhammed'le istedikleri lidere kavuşurlar. Ancak, kısa bir süre sonra Gazi Muhammed Gimri Muharebesi'nde şehîd olur. Bu muharebede şehîd düşeceği günün sabahı bir rüyâ gören Gazi Muhammed, çocukluk arkadaşı ve aynı zamanda yardımcısı olan Şeyh Şâmil'i yanına çağırır ve O'na şöyle der: "Kardeşim Şâmil, bu savaşta şehid olsam gerektir. Benden sonra Hamzat imam olacak. O'nun kısa süren imamlığından sonra sen başa geçecek senelerce Kafkasya'ya hükmedeceksin. Nâmin cihanı tutacak. Çar ordularını perişan edeceksin. Gimri'den gitsen bile mezarımı düşman çizmeleri altında bırakmazsın inşallah!" ¹⁶

"Ruslar'ın saldırılarını sürdürmesiyle, 1810'larda İmam Hadıs ve 1820'lerde Taynu Bıybu Olt'un önderliğinde işgalci Rus ordularına karşı şanlı bir direniş gerçekleştirildi. Çeçenlerin, Ruslara karşı direnişinin en önemli ve en başarılı dönemi 1829-1859 tarihleri arası olan ve "İmamlar Devri" olarak adlandırılan dönemdir. İmam Gazi Muhammed'in öncülüğünde 1829-1832 yıllarında başlayan İmamlar Dönemi 1832-34 İmam Hamzat, 1834-1859 meşhur Şeyh Şâmil ile devam etti. İmamlar devri tarikat ve cemaat ruhunun en yaygın olduğu dönem olarak bilinir ve Çeçenler bu dönemde, işgalci Rus ordularına karşı en planlı ve en örgütlü mücâdeleyi vererek sayıca olduğu kadar askerî mühimmat bakımından da çok üstün olan

¹⁵ Mehmet Saray, Muzaffer Ürekli, Sema Işıktan, İbrahim Yüksel, Ali Arslan, Mustafa Budak, Cezmi Eraslan, Kafkas Araştırmaları 1, Acar Yay. İstanbul 1988, s. 10.

¹⁶ Murat Yeşil, Murat Arvas, Şeyh Şâmil'in İzinde, Türkiye Gzt. 23 Şubat 1993, s. 2.

Rus ordularını sürekli bozguna uğratmış ve ülkelerini korumuşlardır.

Ruslar, Çeçenler'in bu İmamlar direnişini kırabilmek için sürekli asker sayısını takviye ediyorlardı. 1859'da Rus asker sayısı 300.000'e çıkarılmış ve Rus saldırıları artırılmıştı. Çok şiddetli çatışmalar sonunda Avar Şâmil lakabıyla tanınan ve 74 yıllık ömrünün büyük bir kısmını Ruslar'la savaşarak geçiren Şeyh Şamil'in esir düşmesiyle Çeçen direnişi çok ciddi mânâda kayıplar vermeye başlamıştır. Çeçenistan'ın işgalinden sonra Kuzey ve Batı Kafkasya'ya doğru ilerleyen Ruslara karşı zorlanan yerli Kafkas halkları, direnişlerini 1864'e kadar sürdürebilmiştir."¹⁷

OSMANLI İMPARATORLUĞU VE İSLÂM DÜNYASI'NIN UMÛMÎ MANZARASI

Şeyh Şâmil ve O'nun şanlı, mübârek, mukaddes ve fazîletli mücâdelesine geçmeden önce, o bölgede ve dünyada kuvvet dengelerini ellerinde tutan devletlerin siyasi, ekonomik ve kültürel durumlarına göz atmakta fayda vardır.

Osmanlı İmparatorluğu-Rusya-Avrupa Devletleri bu dengelerin sahipleridirler ve Osmanlı İmparatorluğu coğrafi konumu itibarıyla merkezi bir yerde bulunması, ekonomik, ticârî hatta kültürel geçişlerde bir nirengi teşkil etmesi; diğer taraftan ezilen, horlanan ve sömürülen en küçük etnik gruplara ve Müslüman halklara yapılan saldırılara karşı bir teminat olması bakımından büyük bir önem taşımaktadır.

¹⁷ Mehmet Koçak, Şeyh Şâmil'den Dudayev'e Çeçen Destanı, Zaman Gzt., 30 Ocak 1995, s. 17.

Bütün bu gruplara hâmilik yapacak olan Osmanlı İmparatorluğu, diğer taraftan da Batılı (Avrupalı) devletlere ve Rusya'ya karşı diplomasisini iyi ayarlayacaktır. Elbette ki dünya sadece bunlarla bitmiyor. Meselenin içinde İran ve Arap ülkeleri de var. Ve açıldıkça, dışa doğru merhale merhale pek çok başka devlet de. Fakat birinci plânda düşünülmesi gereken bu üç münâsebettir. Çünkü, dostluk gösterisi altında bütün düşmanlıklar burada doğmakta ve buradan yayılmaktadır.

Kurnaz, sinsi ve haince uygulanan bu plânlara karşı Osmanlı İmparatorluğu'nun çok temkinli olması zarureti vardır. En azından, Avrupa ülkeleri ve Rusya'ya karşı diğer güçlerin hâmilliğini yaparken, diplomasisinin gereği olarak kımsenin incinmemesini ve düşman kazanılmamasını sağlamak da gerekiyordu.

Bu noktada, Osmanlı İmparatorluğu'nun, bu dönemlerdeki durumuna göz atmadan önce, İslâm Dünyası'nın târîh içinde umumî vaziyetini izâh bakımından, şu tesbitlere dikkat çekmek gerekir:

"İslâm kültür ve medeniyetinin gelişimini, pek çok mütefekkir ve yazar farklı şekilde tasnif etmiştir ve edebilir. Biz de kendi tesbitlerimize göre, konuyu, *1400 yıllık zaman dilimi içinde*, şöyle tasnif edebileceğimizi sanıyoruz:

1. İslâm'ın "meydan okuma ve fetih" dönemi: 7. ve 16. asırlar arası.

2. İslâm'ın kabuğuna çekilme ve direnme dönemi: 17. ve 18. asırlar arası.

3. İslâm âleminin Batı'ya boyun eğme ve teslim olma dönemi: 19. ve 20. asırlar arası."¹⁶

¹⁶ S. Ahmet Arvası, *Size Sesleniyorum-1*, Model Yayınları, İstanbul 1989, s. 5.

İslâm âleminin en büyük zinde gücü olan Türkler de elbette bu tesbitten nasibini alacaktır. Zâten, bütün İslâm memleketlerine hâmilik yapması dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu zaman içerisinde en büyük tahribatı da alacak ve büyük çapta kan kaybedecektir. Hâliyle bu durum, onunla irtibatlı olan bütün kavimleri de etkilemiş olacaktır.

Mevzumuzu da yakından ilgilendirmesi bakımından, bütün bu inış çıkışlara dikkatlice bakmak gerekir: "Gerçekten de, İslâm kültür ve medeniyeti, 7. asırdan başlayarak, büyük bir hızla 16. asrın sonlarına kadar, zirveye tırmanmaya başladı. Müslüman Araplar, bu medeniyeti, 10. asra kadar bizzat kendileri temsil ettiler. Daha sonra 11. asırdan itibaren, bu temsil hakkını, Doğu'da Müslüman Türklere Batı'da Müslüman Berberîlere bırakmak zorunda kaldılar. Böylece, Selçuklular ve Osmanoğulları, fetih ordularını Doğu'dan Batı'ya doğru koştururlarken, Berberîler Batı Avrupa'dan Doğu'ya doğru yay çizmek istiyorlardı.

Doğu'da Bizans çökertilmiş, bütün Doğu-Avrupa, Müslüman Türk'ün eline geçmiş ve artık Viyana kapıları zorlanmaya başlamışken, Batı'da Endülüs İslâm Devleti kurulmuş ve Avrupa iki ucundan kısıpaca alınmıştı ve kıskaç, gittikçe daralıyordu. Eski Dünya'yı birbirine bağlayan bütün kara ve deniz yolları Müslümanların eline geçmişti. Hristiyan Dünyası, çok yönlü bir baskı altında olduğunu hissediyordu. Üstelik bütün çırpınmalarına rağmen, bu baskıyı, bir türlü kaldıramıyordu.

Bu durum, Avrupalı kavimler için, ilk görünüşte, bir felâket gibi görünse bile, gerçekte, bir "uyanış ve dirilişin" de başlangıcı olacaktı. Avrupalı kavimler, İslâm orduları karşısında ve İslâm medeniyeti karşısında güçsüzlüğünü anlamış, kendini tenkit etmeye başlamış, eksiklerini, ku-

surlarını yakalamış, yeni kültür ve medeniyet değerleri ile temas kurmuş, ilimde, tefekkürde, teknikte ve sanatta yeni tecrübeler kazanmış ve bunların ışığında kendini geliştirmişti." ¹⁹

Avrupalı diriliş hareketine girerken, İslâm âlemini, elbette ki Osmanlıları da yavaş yavaş rahavet basmaya başlamıştı. Bu rahavette çok mühimdir ki, neticesinde koca bir imparatorluğur çöküşünü hazırlayan sebepler vardır. İmparatorluğun çöküşünde ve çevresine yeterli faydayı sağlayamamasında sadece karşı tarafın kuvvetli oluşu tek müessir unsur değildir. Şöyle ki:

"İslâm Dünyası, kazandığı zaferlerle ve elde ettiği başarılarla yetinip kendini rahata bıraktığı bir dönemde, Avrupa, korkunç bir dinamizm içinde, kendini, yeni baştan yoğuruyordu. İslâm Dünyası'nda öylesine bir üstünlük kompleksi (complex supériorité) teşekkül etmişti ki, Avrupalı'nın her hamlesi "bırakın şu gâvurları", her yeni buluşu "gâvur icâdı" biçiminde küçümseniyordu. Bazı sosyologların da işâret ettikleri gibi, medeniyetlerin en güçlü olduğu dönemlerde, cemiyete "bir rahata düşkünlük ve uyuşukluk" musallat olur. Biz de öyle olduk. Artık herkes "külfetsiz nimet" peşinde idi. "Devlet ricali" eğleniyordu. "Yeniçeri" kendi vatanında işgal ordusu kesilmişti, "medrese" hâlâ 16. asırda dolaşıyordu, "tekke" tembelhâne olmuştu, "memurluk" gizli işsizlerin sığınağı idi. Her neyse ötesini siz söyleyin. Kısaca, cami vardı, medrese vardı, tekke vardı, saray vardı, kışla vardı, kalem vardı, mürekkep vardı, kılıç vardı, kalkan vardı... Fakat bunları temsil eden "kahramanlar" çekilip gitmiş, yerine "sahteleri" oturmuştu." ²⁰

¹⁹ a.g.e., S. 5-6.

²⁰ a.g.e., S. 6.

OSMANLI İMPARATORLUĞU, AVRUPA VE RUSYA

İlerde görülecektir ki, içte ve dışta cereyan eden hâdiseler, bilhassa Şeyh Şâmil'in Çeçenistan'da mücâdele verdiği dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupalılar nezdinde "HASTA ADAM" olarak göstermiş ve gerçekten kendi iç işleriyle boğuşmaktan, hâmilliğini yapmak istediği kavimlere el uzatamamıştır.

Bunları tesbit bakımından, bazı hususları belirtmekte fayda vardır. Şöyle ki:

a) Birinci Abdülhamid Han dönemi: Kafkaslar'da İmamlar Dönemi'nin başladığı 1783 tarihinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun başında Birinci Abdülhamid Han (1725-1789) bulunuyordu. Onun on beş sene saltanat sürdüğü dönemde, Ruslar, 1774 tarihinde yapılan Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla, Türk toprakları üzerindeki ortodokslar üzerinde bazı himâye hakları elde etmişler; bilâhare, Kırım'da bağımsızlık ilân edildiğinde de oraya asker sevk etmiş ve kendi adamlarından olan Şahin Giray'ı han seçtirmişlerdi. 1779'da ise, Fransızlar'ın yardımıyla, 10 Mart'ta Haliç Aynalıkavak Kasrı'nda bir antlaşma imzalamış ve buna göre de Osmanlılar Şahin Giray'ın hanlığını tasdik etmişlerdi.

Görülüyor ki, Osmanlı, Rus, Avrupalı üçgeni, Avrupa cephesinde bâzan Fransız, bâzan İngilizler'le ve bâzan da Fransız, İngiliz, Avusturya yâni, bütün Avrupalılar'ın müşterekliğinde teşekkül etmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu, Ruslar'ın Kafkasya'nın güneyine kadar ulaşabilecek hâkimiyetini büyük tehlike olarak görüyordu. Bunun için Birinci Abdülhamid Han, Kafkasya'da bâzı bölgeleri kontrolü altına almayı düşündü ve bu sebeple Soğucak ve Anapa Kaleleri'ni tahkim etti. Böylece, buradaki kabileleri himâye altına almış oldu.

Elbette ki Ruslar bununla kalmadı. Koyu bir Rus taraftarı olan Şahin Giray'a karşı Kırım'da isyan eden halka karşı, Ruslar buraya takviye asker gönderdi. binlerce Müslüman'ın katledildiği bastırma harekâtında, Kırım'ı yine Şahin Giray'a bırakarak oradan çekildiler.

1786'da Ruslarla savaşırken, Avsutyuralılar da Belgrad ve Sırbistan'a saldırdılar. Ardından Ruslar, Özi Kalesi'ni alarak otuz bin civarında masum insanı katlettiler. Bu haberin padişaha ulaşması üzerine, Birinci Abdülhamid Han 28 Mart 1789'da vefat etti.

b) Üçüncü Selim Han dönemi: Birinci Abdülhamid Han'ın yerine geçen Üçüncü Selim Han'ın taht'a çıktığı sıralarda Avrupalıların 1789'da yapılan Fransız İhtilâl'iyle meşgûl olmaları, kısmen de olsa Osmanlılar için bir nefes alma imkânı sağlamıştır. Buna rağmen, Avrupalıların ve Rusya'nın kışkırtmalarıyla Balkanlar'da ve İngilizler'in kışkırtmasıyla da Arabistan'da yer yer isyanlar başgösterdi.

1798'de Napolyon Bonapart Mısır'a asker çıkardı. Başarılı olamadı. Napolyon tehlikesine karşı İngiltere ve bâzi Avrupa devletleri Osmanlılar'a yakınlık gösterdi. Fakat bu yakınlık geçiciydi ve göstermelikti. Hâliyle, Rusya'yla da İngiltere'yle de dostluk uzun sürmedi.

Bu sıralarda, "1789 Fransa inkılâbı evvelâ Fransa'daki rejimi ve daha sonra Avrupa'daki durumu değiştirecek bir mahiyet alması üzerine ehemmiyet kesbetmiş, Prusya, Avusturya, İspanya ve İngiltere hükûmetleri kendileri için tehlikeli görülen bu ihtilâl hareketini önlemek üzere Fransa'ya harp açmışlardı (1792).

Fransa İnkılâbına karşı Osmanlı devleti hiçbir telâş göstermemişti; Fransa aleyhine hareket etmiş olan Avusturya, Prusya ve Rusya hükûmetleri Osmanlı hükûmetini

de Fransa aleyhine tahrik eyledikleri gibi XVI. Luî'nin idamı üzerine Fransa ile münâsebetlerimizi kesmeye çalışmışlardır; Fakat Osmanlı hükûmeti bu hususta kat'î hiçbir harekette bulunmayarak tereddütlü bir devir geçirip 1796'da Fransa elçisi olarak gelen General Ober Dübaye (Aubert Dubayet) eski Osmanlı-Fransız dostluğunu canlandırmağa muvaffak olmuştur."²¹

Bu dönemde, yine Avrupalılar'ın teşvikiyle Arabistan'da isyan çıktı. Mısır Vâlisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa bu isyanı bastırdı. Ancak, İngiltere Doğu'da, Rusya ve Avusturya Balkanlar'da Osmanlı İmparatorluğu'nu devamlı olarak rahatsız ediyordu.

Hattâ, Rusya, harp dahi ilân etmeden Eflâk ve Boğdan'ı işgale başladı. İngiltere ise bir filosunu İstanbul önlerine gönderdi.

İçerde ise Yeniçeriler 25 Mayıs 1807'de Kabakçı isyânıyla başlayan hareketin ardından Üçüncü Selim Han'ı tahttan indirdiler ve Sultan Selim Han 28 Temmuz 1808'de Harem Dairesi'nde şehîd edildi.

c) Dördüncü Mustafa Han dönemi: 29 Mayıs 1807'de devletin başına geçti. Bu dönemde, Yeniçeriler, her şeye rağmen istediklerini yapıyorlardı. Nihâyet, 28 Temmuz 1808'de Alemdar Mustafa Paşa tarafından İkinci Mahmud Han Osmanlı Sultanı ilân edilerek, Dördüncü Mustafa Han tahttan indirildi. Bilâhare, 15-16 Kasım gecesi (1808) boğdurularak öldürüldü.

d) İkinci Mahmud Han dönemi: Bu dönemde de içte ve dışta pek çok hâdise cereyan etti. Kabakçı isyanında bulunan isyancılara karşı savaş açan Mahmud Han,

²¹ Ord. Prof. Dr. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi. IV. cilt, 1. Kısım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1956, s. 634.

Devlet'e karşı gelenleri şiddetle cezalandırdı. 14 Ekim 1808'de Sekbân-ı Cedit adıyla yeni bir ordu kurdu.

15 Kasım 1808'de Alemdar Mustafa Paşa, Yeniçeri asileriyle mücâdele sırasında dumandan boğularak öldü. Ve nihâyet, 1826 yılında, tarihe "Vak'a-i Hayriyye" olarak geçen hâdiseyle Yeniçeriler târih sahnesinden silindi.

Dışarda ise, Avrupa devletleriyle Rusya, bilhassa Balkanlar'da, Basarabya, Boğdan ve Sırbistan'ı önce Osmanlılar'dan ayırmak, sonra da bağımsız yapmak için isyana teşvik ediyorlardı.

Neticede, Sırlar ve Rumlar isyan ettiler. 1813 yılında Sırbistan'a muhtariyet verilmesine kadar bu durum devam etti.

Ve Rumlar... 1821 yılında Mora isyanı başladı. Hepsi, elbette ki Rus Çarı'ndan ve Avrupalılar'dan teşvik ve yardım görüyorlardı. Tek maksatları Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki ve Kafkaslar'daki üstünlüğünü kırmak ve muhteşem imparatorluğu zerre zerre zaafa uğratarıp, yıkmaktı.

Etniki Eteryâ ve Fener Rum Patrikhânesi'nin öncülük yaptığı isyan kısa zamanda bütün Mora Yarımadası'na yayıldı. Müslüman ahaliye işkenceler yapıldı. Müslümanlar katledildi. İsyân, Atina, Adalar ve Teselya'ya kadar genişledi. Ancak, İkinci Mahmud Han'ın dirâyetiyle bastırıldı.

Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmayı hedef alan "Yunanlılık fikri Rumluk fikriyle başlamıştır: Şimalî Yunanistan'la çevresine münhasır olan Yunanlılığa mukabil Garbî-Anadolu, Adalar ve Rumeli'nin muhtelif taraflarına yayılmış olan Rumluk daha geniş bir câmladır; her ikisi de ırkî birlikten tamamıyla mahrumdur; bütün Rum-Yu-

nan câmiası bir mezhep ve dil birliğinden ibârettir. Bilhassa mezheb bakımından ilk zamanlarda Sırlar'la Bulgarlar ve Ulahlar bile Rum cemâatine mensup sayılmıştır. İşte bu vaziyetten dolayı yukarıki fıkrada bahsi geçen "Hétairia"ların gayesi Ortodoks istiklâli ve Bizans İmparatorluğu'nun ihyâsı şeklinde ortaya atılmıştır. Bunlardan "Hétairaitôn Philikon" ilmi ve edebi bir cemiyet şeklinde meydana çıkmış ve "Ethniki hétairia" ise gizli bir ihtilâl cemiyeti şeklinde kurulmuştur: Bu ikincisinin ilkönce 18 inci asırda meşhur şâir Rhigas tarafından kurulduktan sonra onun 1798'de idâmı üzerine dağıldığından ve nihâyet 1814'de Odesa'da ikisi Rum ve biri Bulgar olmak üzere üç tüccar tarafından tekrar te'sis edilmiş olduğundan bahsedilir.

Rus çarını o gizli cemiyetin umumi reisi gibi gösteren bu müessislerin iddiaları mevsuk olmamakla beraber, Rusya'nın Rum-Yunan dâvâsını daha 18 inci asırdan itibaren siyaseten benimsemiş olduğu muhakkaktır."²²

TÜRK BAYRAĞI'NDAN İSTİFADEYLE İHÂNET

"... Diğer Yunan adalarıyla sâhil şehirleri gibi bunlar da son Avrupa muharebelerinde Türk bayrağının bîtarafılığından istifade ederek deniz ticaretinde çok ilerlemişler ve bilhassa korsanlara karşı gemilerini toplarla takviye etmişlerdir. 1816'da Rumlar'ın 600 gemisiyle 17 bin gemicileri olduğundan ve hatta yalnız o üç adanın 180 gemiyle isyâna iştirâk ettiğinden bahsedilir. -Mora isyânının ilk reisi, yukarıda bahsi geçen Alexandre Ypsilanti'nin kardeşi Dimitrios Ypsilanti'dir;

²² İsmail Hâmi Danimend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, cilt: 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, s. 104.

unvânı "**Archistratège**"dır; bayrağında siyah zemin üzerine bir ankaa resmi vardır; fakat Bizans fikrini temsil eden bu Eteryacı Yunanistan'da tutunamamış, yabancı diye defedilmiş ve ondan sonra birtakım mücâdeleler olmuşsa da nihâyet isyân hareketinin başına Alexandre Mavrokordato geçmiştir. Diğer rüesânın en mühimleri de Marko Botsaris, Kolokotronis, Mavromihalis ve Baş-piskopas Germanos gibi adamlardır; muvakkat hükûmet merkezi Anadolu'dur. -Mora askeriyle Yanya'da bulunan vali ve ser-asker Hurşid Paşa bu vaziyet üzerine Kapucu-başı Mustafa Bey kumandasında 3500 asker göndermiş ve Mustafa Bey de 3 Cumâda 1 âhire= 8 Mart Perşembe günü Argos'u istirdâd etmişse de oradan Tripoliçe'ye gidip tedbirsizlik ederek kaleye girmiş ve muhâsaraya uğramıştır. Tripoliçte Kalesi 1821=1237 senesi 5 Teşrinievvel=8 Muharrem Cuma günü sukut etmiş ve ahâlden sekiz bin Müslüman kılıçtan geçirilmiştir; zâten bütün Mora kalelerinde âsiler hep aynı vahşeti irtikâb etmişlerdir. - Yunan isyânı Mora'dan Eğriboz'a, Sisam'a, Girid'e ve hatta Selânik havâlisine bile sirâyet etmiş, devletin başına karada ve denizde yıllarca büyük bir galle açılmıştır; buna karşı hükûmetin ilk tedbirlerinden biri, isyanın İstanbul'daki elebaşlarının tenkilidir: Rum patriki Grigorios 19 Receb=22 Nisan Pazar günü patrikhânenin orta kapısında - salben idâm edilmiş ve yaftası göğsünde olarak üç gün teşhir olunmuştur; bundan başka Kayseri, Edremit, Tarabya ve Edirne piskoposlarıyla tüccar vesaireden birtakım hâinler daha asılmışlardır. -Eterya reisi Alexandre Ypsilanti'nin Bizans hulyâsiyle hareket ettiğini yukarda görmüştük: Eflâk-Boğdan ve Sırbistan'ı da bu hulyâ ile ayaklandırabileceğini zanneden Ypsilanti Boğdan Beyi Mihâl Soutzo/Suzzo ile anlaşarak 5 Mart=30 Cumâda -1-ülâ Pazartesi günü üç bin kişiyle Yaş'a girmiş; 11 Mart=6 Cumâda-1-âhire Pazar günü Kalas ve nihâyet

30 Mart=25 Cumâda-1-âhire Cuma günü de Bükreş sukut etmişse de, Rumanyalılar Rumlukla alâkadar olmadıkları gibi Rus çarı da bu hareketi takbih edip Ypsilanti'yi askerlikten taretmiş, İstanbul'daki Rus sefiri hükûmete te'minat vermiş, Türk askeri harekete geçmiş ve nihâyet hayalperest Ypsilanti Avusturya'ya ilticâ mecburiyetinde kalmıştır: Büyük Rumluk ve Bizans hulyâları işte böyle suya düşmüş ve ısyân hareketi Yunanistan'la bâzı adalarda mevzileşerek Rumluk ve Ortodoksluk yerine Yunanlılık fikri alevlenmişti."²³

Osmanlı'nın etrafındaki çember hiç durmadan fitne üretiyordu. Nihâyet 6 Temmuz 1827'de, Rusya, Fransız ve İngiltere Londra'da bir sözleşme imzalayarak Osmanlı Devleti'ne müdahale kararı aldılar.

29 Ekim 1827 târihinde Navarin'de Osmanlı donanmasına hüçûm edildi ve elli yedi gemimiz kaybolarak sekiz bin Müslüman asker şehid edildi.

Adı geçen bu üç devlet de hâdiseden haberdar olmadıklarını beyan ettiler ve 26 Nisan 1828'de Ruslar, Osmanlılar'a karşı savaş ilân etti. Fransa ise Mora'yı işgal etti. 15 Ağustos 1829 tarihinde Fransa, Rusya ve İngiltere'nin gayretiyle Yunan Devleti kuruldu.

Ayrıca Ruslar, Anadolu ve Rumeli cephelerinden hüçûma geçtiler.

Osmanlı bu şartları yaşarken, Kafkaslar'da da elbette ki zulûm son haddindeydi.

e) Abdülmecid Han dönemi: Şeyh Şâmil'in (1834-1859) yılları arasında Ruslara karşı verdiği büyük mücâdelenin geçtiği dönemdir. Bu bakımdan bu dönemdeki

²³ a.g.e., S. 106.

Osmanlı-Kafkasya münâsebetleri daha yakından mercek altına alınmalıdır. Ancak, unutmamak gerekir ki, önceki hâdiseler de tamamıyla bu târihler arasında cereyan eden olayları etkilemiştir. Her bir hâdisenin sebebinin çok olduğunu ve bunları iyi tahlil etmemiz gerektiğini bilmek lâzımdır.

1823-1861 yılları arasında yaşayan Abdülmecid Han, 1839 târihinde, babası İkinci Sultan Mahmud'un vefatı üzerine padişah olmuştu. Yirmi bir yıl altı ay padişahlık yaptı.

Abdülmecid Han döneminde, Devlet bünyesini sarsan iki mühim hâdise olmuştu. Bunlardan biri 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilânı; ikincisi ise 1853 yılında başlayıp 1856'da Paris Anlaşması'yla nihâyet bulan Kırım Harbi'dir ki bundan sonra Avrupalılar, koskoca Osmanlı İmparatorluğu için "Hasta adam" ifâdesini kullanmaya başlayacaklardır.

KAFKAS MESELESİNE IŞIK TUTABİLECEK KISA BİR DEĞERLENDİRME

"Târîhi, her türlü peşin hükümden uzak bir gözle incelediğimiz takdirde, Batı'nın bizi aldatma zamanının Tanzimat'ın ilân edildiği tarihte başladığını görürüz.

Reşid Paşa Hariciye Nazırı iken İngilizler tarafından elde edilmişti. Reşid Paşa, İngiliz Sefiri Lord Rading ile beraber, 1837'de hazırladığı ve 1839'da ilân ettiği Tanzimat Fermanı'na dayanarak İngiltere başta olmak üzere sömürgeci Batılı devletlerin misyoner faaliyetlerini serbest bıraktı. Bunun üzerine Osmanlı topraklarında misyoner okulları açılmaya başladı ve zamanla sayıları hızla arttı.

Misyoner okullarının en fazla açıldığı dönem 1870-1890 tarihlerine rastladığı görülmektedir.²⁴

"Gülhâne Hatt-ı Hümayûnunun teceddüd ve demokrasi tarihimizdeki büyük kıymetine mukabil, devlet bünyesindeki mühlik (=helâk eden) te'sirini de inkâr etmek kabîl değildir. Bütün İmparatorluklarda bir hâkim millet vardır; Avusturya İmparatorluğu'nda Alman ırkı, Moskof çarlığında Rus unsuru, İngiltere câmlaşında İngiliz milleti ve hattâ Amerika Birleşik Devletleri'nde Aglosakson unsuru hâkim vaziyettedir ve bütün bu devletlerin mevcudiyeti işte o hâkimiyetlere bağlıdır. Osmanlı İmparatorluğu bu bakımdan tarih sahnesinde bir istisnâ sayılabilir; Osman-Gazi'nin itibarî istiklâl tarihi sayılan 1299=699 senesinden Tanzimat'ın ilânına tesadüf eden 1837=1255 tarihine kadar geçen 540 yıllık büyük devirde hâkim bir millet yoktur, hâkim bir ümmet vardır; devlet bünyesine "Müsâvât-ı İslâmiyye" esasının hâkim olduğu bu beş buçuk asır, kılıç altında ihtidâ etmiş mağlûp milletlerden Boşnakların, Pomaklar'ın, Çitaklar'ın, Arnavutlar'ın ve ötedenberi Müslüman olan Araplar'ın, Kürtler'in, Berberiler'in ve daha birçok unsurların devlet sahibi olan Türk ırkıyla hukuk müsâvâtına mazhar oldukları ve müşterek bir hukukî kütle teşkil ettikleri devirdir. Türk ırkı millî hüviyet ve hâkimiyetini işte bu beş buçuk asırlık dinî hâkimiyet devrinde unutmuştur. Tanzimât'ın bu bakımdan zararlı tarafı, ümmet hâkimiyetine bile nihâyet veren "Ehl-i İslâm ve millet-i sâire" müsâvâtında gösterilebilir; işte bu surette ümmet devrinin yerine artık kozmopolit bir Osmanlılık devri kaalim olmuş ve üç kıt'aya yayılan o muazzam İmparatorluk câmlaşında hâkim bir unsur kalmaması kadar anâsır disipliniinden eser bırakmadığı için devlet

²⁴ Prof. Dr. İsmet Miroğlu, Bahı Aldatıyor, Türkiye Gzt., 23 Ocak 1995, s. 8.

bünyesi mukadder bir demokrasiye mukavemet edemeyecek bir hâle gelmiştir. Bu iğreti anâsır câmlası içinde devletin müessisi ve sâhibi olan Türk unsuru artık bir akalliyet vaziyetindedir: Hânedân'ın Türk ve resmî dilin Türkçe olmasından başka bir Türklük alâmeti kalmamıştır. Böyle bir aziyette ümmet hâkimiyetinin de yıkılması, o zaman bile halk arasında muhtelif aksül'ameller uyardırmış, *Müslümanlar müteessir, gayr-ı -müslümler memnun olmuştur.*"²⁵

Tanzimat'ın ilân edildiği 1839 tarihinde, padişah Abdülmecid Han henüz on altı yaşındaydı ve henüz dört ay üç günlük padişahı. İçte ve dışta çok büyük hâdiselerin cereyân ettiği bir dönemde bu tecrübesizlik ülkenin başına elbette ki birçok gaailer açacaktı.

Genç padişah, kurnazca düzenlenen hâdiselerin içine çekilmiş ve sanki Osmanlı İmparatorluğu'nda içtimaî düzeni sağlayıcı hukuk sistemi yokmuş gibi Gülhane Hatt-ı Hümayûnu ile devlet bocalamaya sokulmuştu.

Tanzimat Fermanı'nda yer alan: "Müslüman ve Hristiyan tebeanın ırz, nâmus ve mal güvenliğinin temini" maddesi, bir nevi bu âna kadar, bu sayılan hususların sağlanamadığı mânâsına geliyordu ki, doğru değildir.

Maksat, Osmanlıların esas hedeflerinden saptırılması ve halk arasına fitne sokulmasıydı.

İçte hâdise cereyan ederken, Paris ve Londra elçiliklerinde bulunan ve İngilizlere hayranlığı ile tanınan Mustafa Reşid Paşayı, İngilizler, Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya ile savaşa teşvik ediyorlardı.

²⁵ İsmail Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt: 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, s. 126-127.

Sonuçta, bunda başarılı da oldular ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya ile savaş kararını, Reşid Paşa, Padişah Abdülmecid'e imzalattı. Böylece, Kırım Harbi başlamış oldu.

İngilizler bu taktikle hem Osmanlı İmparatorluğu'nu zayıf düşürmüştü ve hem de Osmanlı İmparatorluğu'ndan başka dünyanın ikinci büyük Türk İslâm devleti olan Hindistan'daki Gürgani Devleti'nin içinde karışıklıklar çıkararak onun yıkılmasına zemin hazırlamıştı.

Bu durumda, iç işleriyle meşgul ve dışta da zor bir vaziyette bulunan Osmanlı, elbette ki Kafkaslar'a gerekli yardımı yapamayacaktı.

RUSYA'NIN DEĞİŞMEYEN HEDEFİ

Görülüyor ki, esası Deli Petro ile başlayan, çarlarla devam ederek günümüze kadar intikal eden Rus ideali, ele almaya çalıştığımız dönem içerisinde hiçbir zaman inkıtaya uğramadan Türk-İslâm âlemine karşı acımasızca uygulanmış planlarla doludur. Malûmdur ki, Osmanlılar'ın Deli, Ruslar'ın büyük dediği Çar 1. Petro (1672-1725), kuzeyde Baltık ve güneyde de Karadeniz'e inme politikasını takip etti. Hatta, bu "sıcak denizlere açılma" siyaseti, Ruslar'ın millî bir siyaseti olarak bugüne ulaştı. İster çarlık dönemi, ister komünist dönem ve isterse başka bir ad altında -meselâ demokrasi olsun, Rus hükûmetlerinin tatbik etmeye çalıştığı ve çalışacağı temel siyaset bu olmuştur ve olacaktır.

Ruslar'ın, 1587'de Kafkaslar'da ilerlediklerine, Terek Nehri'ne ulaştıklarına ve 1590'da Sunya Nehri üzerinde bölgeyi tutmak için ilk Rus kalesini kurduklarından daha önce bahsetmiştik. Deli Petro ile bir nevi sistemleştirilen Rus dış siyasetiyle, tamamen ortodoks slav menfaati gö-

zetilmiş, hele hele Türk ve Müslüman kavimler insan dahi telâkkî edilmemiştir.

Deli Petro, ilk olarak 1696'da Azak Kalesi'ne ordu gönderir ve Osmanlı Devleti'nin, Avrupa devletleriyle meşguliyeti dolayısıyla buradaki kuşatmayı şiddetlendirir. Altmış dört günlük kuşatmanın ardından kaleyi vire ile teslim alır. Bilâhare, 21 Temmuz 1711'de Prut'ta Baltacı Mehmed Paşaya yenilen Deli Petro, kaçmak istediye de kaçamayarak, sınır buhranları geçirerek ve Baron Şafirov vasıtasıyla Osmanlılarla anlaşma yapmak sûretiyle Prut bataklığında boğulmaktan kurtulur (22 Temmuz 1711). Buna mukabil, Azak Kalesi'ni Osmanlılar'a îade etti.

Deli Petro ki vasiyetnamesinde: "İstanbul'a hükmeden, bütün cihana hükümran olur. Bu bir kazıyye-ı müsellemedir (ispatlanmış teoremdir.) Onun için, mümkün olduğu kadar İstanbul'a yaklaşmak gerekir."²⁶ derken, sadece Balkanlar'a veya Kafkaslar'a hükmetmeyi değil, "bütün cihana" hükmetmeyi nihâî hedef olarak göstermiştir.

Şimdi, buraya kadar zikretmeye çalıştığımız bu tarihî hadiselerin ışığında, Osmanlı İmparatorluğu'na, dolayısıyla onun nezdinde İslâm âlemine karşı vukubulan ve bilhassa Rusya ve Avrupa devletlerinin yürüttüğü gizli veya alenî düşmanlık hiçbir zaman durmaksızın ve hiçbir zaman yumuşamaksızın devam etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun en azından bu sıralamaya çalıştığımız hadiseleri ihtiva eden dönemini tanımadan, bu dönemi bilip tahlil etmeden, mevzumuz olan Kafkasya meselesi iyi bir şekilde tetkik edilebileceği kanaatinde değilim.

²⁶ Cevdet Paşa Tarihi, cilt: 1, s. 356.

Rusya'nın, Avrupa devletlerinin ve onların etrafında kümelenen birtakım farklı derecelerdeki düşman unsurların, bu gizli veya alenî menfaat çatışmaları ve kindar davranışları münasebetleri çerçevesinde ve Şeyh Şâmil'in yetişme tarzı, şahsî kaabiliyeti, iman, cesaret ve kahramanlığı ile Kafkasya'nın içinde bulunduğu siyasî, askerî, dinî ve ekonomik faktör ve şartları da göz önüne alarak, 1783 tarihinde İmam Mansur ile başlayan ve Şeyh Şâmil ile tam yirmi beş yıl sürecek olan mücâdeleye daha sıhhatli bir şekilde bakmamız mümkün olacaktır.

Bunun içindir ki, Kafkasya meselesini Ruslar'ın Kafkaslar'da ilk ilerleyişleri olan 1587'den itibaren ele almak, Kafkasya'nın önemini bu mantık dairesi içerisinde idrâk etmek lâzımdır. Öyleyse, bugünün tarihi itibâriyle düşünürsek, Kafkasya meselesinin dört yüz seneyi aşan bir mücâdele mazisi vardır. İşte, bu mücâdelenin en can alıcı noktası İmam Mansur'la başlamış olan, Şeyh Şâmil'le sembolleşen dönemdir.

Rusya ve Avrupa devletleri, gerek birbirleriyle ittifak hâlindeyken, gerekse Osmanlı'ya dost görünüp onunla sulh hatta ittifak hâlindeyken dahi, mutlaka belli maksatlar güdüyorlardı ve mutlaka belli art niyetli maksatlar peşindeydiler. Çünkü, Kafkaslar ve Balkanlar, Rusya'nın ve Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nu delme noktalarıdır ve Anadolu'nun da Kafkaslar ve Balkanlar'daki üstünlük muhafaza edilmeden müdafaa edilmesinin zorluğunun bilinmesi gerekir.

"Kuzey Kafkasya Halklarının Çar 4. İvan döneminden başlayarak 1864 yılına kadar 3 yüzyıl süreyle var olma mücâdelesinde gösterdikleri direniş Rusların her türlü hunharlığına rağmen kahramanca sürmüştür.

1864'te Şeyh Şâmil mukavemetinin kırılmasını müteakip Rusya Osmanlı topraklarında Doğu'da Erzurum'a, Balkanlar'da İstanbul'a kadar ilerlemiş, orta Asya'daki

Türk ülkelerinin topraklarına da girme imkânı bulmuştur."27

Bunun için, Avrupa devletleri birbirleriyle ihtilafli da olsalar Osmanlı'ya karşı birleşmekten hiçbir zaman geri durmamışlar ve Osmanlı'nın güçlenmesini önlemek için Rusya'yla işbirliğinden kaçınmamışlardır. Elbette ki, aynı şey, Rusya ve müttefikleri için de aynı ölçüde geçerlidir.

Yine, meseleye tarihî perspektifle baktığımız zaman görürüz ki, Kafkasya'da ilkönce, insanî bir mesele yâni orada yaşayanların hayatlarını insanın temel hak ve hürriyetlerine sahip olarak idâme ettirmeleri; müstakil ve insan şerefine yaraşır bir şekilde yaşamalarını temin açısından alâka duymak gerekir.

Kaldı ki, yine tarihî perspektifle, Rusya'nın Karadeniz ve Hazar Denizi arasını kontrol altında tutması, kendi milletinden, kendi dininden ve kendi kültüründen olmayan bu insanların ezilmesi bakımlarından Kafkasya meselesine alâka duymak gerekir.

Bu sebeplerden başka, bir de stratejik durum mevzu bahisdir. Rusya için Kafkasya, onun güney hudutlarını teşkil etmesi bakımından ne kadar mühimse, Türkiye'nin ileri hat savunması bakımından da Kafkaslar ve batıda Balkanlar aynı derecede mühimdir. Bu bakımlardan, gerek Osmanlı ve gerekse bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin o bölgeye Kuzey Kafkasya'nın jeopolitiği ve kendi güvenliğini temin bakımından yaklaşması lâzımdı ve lâzımdır.

Kaldı ki, dinî, kültürel ve etnik faktörler de bu yaklaşımda büyük bir mesuliyeti de yüklemektedir.

27 Sönmez Can (Em. Kur. Albay), Kafkasya ve Çeçenistan, Türk Yurdu Dergisi, Mart 1995, s. 17.

BÜYÜK MÜCÂHİD ŞEYH ŞÂMİL MEYDANA ÇIKIYOR

Şimdi, bu umûmî değerlendirmeyi yaptıktan sonra, meşhûr kahraman, âlim ve velî, Dağıstan Arslanı Şeyh Şâmil'in şanlı ve mübârek mücâdelesine ve bu mücâdelenin tarihte derinleşen mânâsına bakabiliriz.

Şeyh Şâmil, 1797 senesinde Dağıstan'ın Gimri avulunda (köyünde) doğdu. O doğduğu zaman, Kafkasya'da İmam Mansur'un başlattığı mücâdele on dördüncü yılındaydı.

"Babası Muhammed, ona Ali ismini verdi. Küçük yaşta ağır bir hastalığa yakalanan Ali'ye, âdetlerine uyarak, Şâmil ismini de verdiler ve o isimle çağırmaya başladılar.

Küçük yaşından itibaren ilim tahsil edip âlim olması için, zamânın ulemâsında okuttular. Şâmil, otuz yaşına kadar tefsir, hadîs, fıkıh gibi zâhirî ilimleri, edebiyât, târîh ve fen bilgilerini öğrenerek, büyük bir âlim, gönül sâhibi bir velî oldu. Ruslar'ın, Kafkasya'daki Müslüman Türkleri esâret altına almak, kalblerindeki îmanî söküp atmak ve İslâmiyeti yok etmek için maddî ve manevî bütün güçleri ile uğraştığını görünce, gönlündeki îmanın tezâhürü olarak cihâd aşkıyla ortaya atıldı."²⁸

İmam Mansur'la 1783 tarihinde başlayan hareket, İmam Gazi Muhammed'le devam etti. 1832 yılında şehid düşen Gâzi Muhammed'in yerine Hamzat Bey imamlığa seçildi. Üç yıl kadar imamlığı sürdüren Hamzat Beyin 1835 tarihinde, bir cuma günü Hunzah Camii'nde şehid

²⁸ Türkiye Gazetesi, İslâm Âlimleri Ansiklopedisi, cilt: 18. s. 226.

edilmesinden sonra liderlik yâni İmamlık Şeyh Şâmil'e verildi.

O dönemin ileri gelenleri ve âlimlerinin Gohlok'ta yaptığı bir toplantı sonunda, otuz dokuz yaşındaki Şeyh Şâmil Kafkasya'nın liderliğine seçilmiş oldu.

Şunu da hemen belirtmek gerekir ki, Şeyh Şâmil: "Şems-üş-şümûs" isimli kitapta bildirildiğine göre; arkadaşları ile İlim öğrenmek üzere Bağdat'a gidip, Mevlânâ Hâlid Hazretlerinden ders aldı. Ondandır, tefsir, fıkıh, hadis, edebiyât, târîh, fen gibi zâhîrî ilimleri öğrenerek, büyük bir âlim, ayrıca tasavvuf ilmini öğrenerek, hocasının eşsiz teveccühleri ile de büyük bir velî oldu. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî hazretleri, bu kıymetli talebesine halifelik de vererek, Allahü teâlâyâ kavuşmak arzusuyla yanan âşıkla-rın kalblerine bir kıvılcım sunması için memleketi olan Kafkasya'ya gönderdi. Bazı kaynaklara göre de, zâhîrî ilimleri Sa'id Herekânî'den, kalb ilimlerini de Cemâleddin Kumûkî hazretlerinden öğrendi.

Şeyh Şâmil, otuz yaşlarına geldiği zaman, iki metreyi aşkın boyu, geniş omuzu, levent endâmı, ilmî kudreti, sarsılmaz imânı ve keskin bakışları ile muhteşem bir şahsiyet idi."²⁹

Böyle köklü bir tahsîl hayatı olan Şeyh Şâmil, İmam seçildikten sonra elbette ki ilk iş olarak Ruslar'ın hücû-muna marûz kalan ülkesinin savunmasına koşmak için halkı birlik ve berâberliğe dâvet edecekti.

"Otuzdokuz yaşındaki Şeyh Şâmil, bu büyük yetkiye dayanarak meşhûr iki silâhına sarıldı. Bunlar hitâbet kudreti ve sol eliyle kullandığı kılıcı idi. Kafkasya'da ayrı ayrı hânlıklar hâlinde olan Müslümanları bir bayrak al-

²⁹ a.g. ansiklopedi, s. 226.

tında toplamak, hatta Ruslar'ın esâretini kabûl eden müslümanların kendi saflarına katılması için, köy köy, kasaba kasaba dolaşmaya başladı. Dağları, yaylaları ve baş döndürücü uçurumları bir hamlede aşarak hedefine ulaşıyor, kabileleri bir araya toplayarak, onlara düşman esâretinin kötülüğünü, Rus çizmesi ve dipçikleri altında bulunmanın felâketini, İslâmiyeti ortadan kaldırmayı, Müslümanın nâmusunu kırletmeyi, hasta, yaşlı, kadın, çocuk, demeden kılıçtan geçirmeyi kendilerince şeref sayan bu hâinlerin alçaklığını anlatıyordu. Ayrıca, onları dize getirmenin ancak düzenli bir orduyla mümkün olacağını, teşkilâtlanılırsa çar ordularıyla baş edebilecek durumda olduklarını, dışardan hiçbir yardımın gelmeyeceğini, bu sebeple iş başa düştüğünü her gittiği yerde ızah ediyordu. Te'sirli hitâbetiyle halkı cezbediyor, Müslüman olarak yaşamak aşkıyla yanan bu insanların kalblerine birer kıvılcım salıyordu. Bu uğurda şehid olmanın mükâfatının cennet olduğunu bildiriyor, dinin emirlerine uymanın, yasaklarından kaçınmanın ancak hürriyet ile mümkün olabileceğini herkesin kalbine nakşediyordu. Şeyh Şâmil, bu şekilde, gecelerini gündüzlerine katıp, istirahatlarını terk ederek çalıştı. Kısa zamanda kısmen de olsa nizamlı bir ordu ve mülkî teşkilâtı te'sise muvaffak oldu. Tecrübeli ve değerli nâibleri (yardımcıları, vekilleri) ordunun ve mülkî idârenin başına getirdi. Bu nâiblerin en meşhûrları şunlar idi: Şuayb Molla, Taşof Hacı, Duba, Hâcı Sadu, Ahverdili Muhammed, Kabet Muhammed, Hitinav Mûsâ, Nûr Muhammed, Muhammed Emin, Hacı Murâd.³⁰

Şeyh Şâmil'in imam seçildiği dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nun başında Sultan İkinci Mahmud Hân bulunuyordu ve son dönemleriydi. İşte, bu tarihlerde Rusya,

³⁰ a.g.ansiklopedi, s. 227-228.

26 Nisan 1826'da Osmanlı Devleti'ni yıkıp, Boğazlar'ı ele geçirmek için Türkiye'ye harb ilân etti. Balkanlar'da ise Eflâk-Boğdan'ı işgal edip, Bulgaristan'a saldırdılar. Kars, Erzurum Rus işgaline maruz kaldı. Her iki cephede de büyük tahribat yapan Ruslar; Prusya, İngiltere ve Fransa'nın aracılığıyla 14 Eylül 1829'da Edirne Antlaşması imzaladı. Buna göre, Rumeli'de Prut Nehri sınır olacak ve Doğu'da da Poti ve Anapa Ruslar'a bırakılacaktı. Bu işlerde meşgûl olan Osmanlı İmparatorluğu'nun içte ve dışta ıtrill ufaklı pek çok meselesi vardı.

Bu sıralarda, İkinci Mahmut Hân'ın vefatıyla 1839 tarihinde ve henüz on altı yaşındaki Abdülmecid Hân padişah olmuştu. İşte böyle bir ortamda Şeyh Şâmil'in Kafkasya'daki mücâdelesini daha büyük bir mânâ taşıyacaktı.

Şeyh Şâmil ile Sultan Abdülmecid Hân, dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu arasında cereyan eden resmî vesikaları ilerde arzedeceğim. Şimdi, anahatlarıyla çizmeye çalıştığımız ve ortasında Kafkaslar'ın bulunduğu coğrafyanın bu hâli karşısında Şeyh Şâmil'in mücâdelesine geçebiliriz.

Şeyh Şâmil, harb tarihi okumamasına rağmen bir strateji uzmanıydı. "Sonunu düşünen hiçbir zaman cesur olamaz." diyecek kadar fedakâr ve irâdeliydi. O, tam mânâsıyla bir imân, cesaret ve kahramanlık timsaliydi. Tecrübeli kumandanlar kadrosu, bilgi, cesaret ve imanlarıyla, kendilerinden kat kat fazla ve üstün teçhizatlı Rus ordularını perişan ediyordu. "Nice az cemaat vardı ki, Allah'ın izni ile çokluk cemaate galebe çalmışlardır."³¹ âyetiyle buyurulan mesajı hakkıyla yerine getiriyorlardı.

³¹ Bakara sûresi, 249.

Şeyh Şâmil ki, Gâzi Muhammed zamanında Gimri muhârebesine katılarak gâzi olmuştu, bütün Kafkas kavimlerini tek bayrak altında toplayarak bir îmân seli hâline getirdi. O'nun bu fedakârlığı ve kahramanlığı bütün Kafkasya'da kısa zamanda duyulmuştu.

"Mansûr'dan sonra, Gâzi Muhammed, Kafkaslılar'ın başına geçerek İmâm oldu. O da gönül sâhibi bir veli idi. Şeyh Şâmil'in çocukluk arkadaşı olan Gâzi Muhammed, Ruslar'la yaptığı Gimri muhârebesinde şehîd olmadan önce: "Kardeşim Şâmil! Bu savaşta şehid olsam gerektir. Benden sonra Hamzat İmam olacak. Onun kısa süren İmamlığından sonra sen başa geçecek, senelerce Kafkasya'ya hükmedeceksin. Nâmin cihânı tutacak. Çar ordularını perişan edeceksin. Bu savaştan sonra Gimri'den gitsen bile yine kurtarıp, mezârımı düşman çizmeleri altında bırakmazsın İnşâallah, demişti. Çarpışmanın şiddetlendiği bir an, Gâzi Muhammed şehîd düştü. Bu hâle çok üzülen Şeyh Şâmil, sol eline aldığı enli kılıcı ile düşmanın ortasına girdi. Kılıç tutan eli makine gibi işliyor, her vuruşta bir kâfir saf dışı ediyordu. Kalabalık dehşet içinde gerilerken, O; "Allah Allah!" nidâlarıyla hücum üzerine hücum tâzeliyordu. Bir an bir süngünün Şeyh Şâmil'in mübârek göğsüne saplanıp, arkasından çıktığı görüldü. Şeyh Şâmil süngüyü eliyle çekip atarken, önüne çıkan düşmanları yaralı hâliyle öldüre öldüre karanlıklara karıştı. Şeyh Şâmil'in yaralandığını gören Gimri Câmîl'in müezzini Mehmed Ali, onu takip ederek, savaş alanı dışındaki bir mağaraya sakladı. Şeyh Şâmil pek çok yerinden yaralanmış, kaburga kemiklerinden bazıları ve köprücük kemiği de kırılmıştı. Asıl yara, göğsünde ve sırtında olup, kan her tarafını kıpkırmızı etmişti.

Müezzini, oraya iki saat mesafede bir köyde oturan Dağıstan'ın meşhûr cerrâhi, aynı zamanda Şeyh Şâmil'in

kayınpederi olan Abdülazîz Efendiye koştu. Abdülâzîz, şifâli otlarla yaptığı ilâçları Şeyh Şâmil'e tatbik ederek tedâviye başladı. Birkaç gün mağarada, daha sonra Unso-kul köyünde tedâvi edilen Şeyh Şâmil, yirmibeş gün baygın halde yattı. Kendine geldiğinde annesini baş ucunda görünce güçlkle: "Anacığım! Namazımın vakti geçti mi?" diye sordu. Namazını îmâ ile kılarak, aylarca yatakta yatan Şeyh Şâmil'in yaraları kapandı, kırılan kemikleri birbirine kaydadı, sıhhate kavuştu³².

Bir taraftan, bu büyük şahsiyetin mücâdelesini ele alırken, diğer taraftan da, o sırada Kafkasya'da yaşayan kavimlerin durumuna göz atmakta ve umûmî durumu bu açıdan da değerlendirmede fayda vardır:

"Kırım'ın doğusundaki Tamam yarımadasından, Bakü'nün de üzerinde bulunduğu Hazar Denizi'nin batısındaki Apşeron yarımadasına kadar uzanan dağlık bölgeye, Kafkasya denmektedir.

Karışık bir etnik yapı gösteren Kafrasya'da Azeriler, Karaçaylar, Malkarlar, Kumuklar, Nogaylar gibi Türk toplumlarından başka; Gürcüler, Ermeniler, Svanlar ve Osetler gibi Hristiyan birçok kavim yaşamaktadır."³³

"1787-92 ve 1806-12 tarihleri arasında meydana gelen Osmanlı-Rus Savaşları neticesinde de, bölgede önemli bir değişiklik olmamıştır. Rusya'nın Kafkasya'da yayılma çabaları, Kafkas kavimlerinin bitmek tükenmek bilmez bir hürs ve azımla Ruslarla mücâdele etmeleri, Osmanlı Devleti'nin giderek azalan maddî desteği ve buna rağmen Kafkasyalıların kendilerini Osmanlı tâbiiyeti altında gör-

³² Türkiye Gazetesi İslâm Âlımleri Ansiklopedisi, cilt: 18, s. 226.

³³ Osmanlı Devleti İle Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dâir Arşiv Belgeleri, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Gnl. Müd.lüğü, Ankara 1992, Giriş Böl. XXI.

meye devam etmeleri, bu yılların genel manzarasını teşkil eder."³⁴

"Ancak Osmanlı Devleti, siyasi dengeler yüzünden Rusya'yı açıkça karşısına alamıyordu. Bir taraftan Osmanlı Devleti'nden medet uman Müslüman Kafkas toplumlarının kalbini kırmamak, diğer taraftan da Rusya ile olan ilişkileri belli bir dengede tutmak amacıyla çok dikkatli bir siyaset izlemek gerekiyordu. Bunun için çeşitli bahanelerle bölge halkının devlete sıcak bakmaları sağlanmaya çalışılmıştır."³⁵

"XIX. yüzyılın başlarından itibaren, Rusya Kafkaslar'da tam olarak yerleşmeye başlamıştır. Azerbaycan ve Dağıstan hanlıkları, Rus istilâsına karşı büyük bir dirençle karşı koymuşlar, ancak sonuçta, üstün Rus kuvvetlerine boyun eğmek zorunda kalmışlardır...

Rusya Kafkasya'da bilerek geri bir düzen kurmuş, mezhep ayrılıklarını teşvik edici uygulamalar getirmiş, hristiyan toplumlara birçok kolaylıklar sağlarken, Müslümanları her türlü sosyal haktan mahrum bırakmıştır."³⁶

"1783'ten sonraki yıllarda, İmam Mansur önderliğinde Rus işgaline direnen Kafkasyalılar, 1830'lardan sonra, Osmanlı Devleti'nin direnci kırılmasına ve meydan Ruslara kalmasına rağmen, İmam Gâzi Muhammed, Hamzat, 1834-59 arasında Şeyh Şâmil ve Hacı Murad liderliğinde, Kafkas tarihinin en şanlı direniş hareketlerini gerçekleştirmişlerdir. Bu direniş hareketleri sırasında, Osmanlı Devleti'nden doğru dürüst bir destek alamamış olmalarına rağmen Kafkas ahâlisı, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda da Rusya'ya karşı ayaklanacaklardır."³⁷

³⁴ a.g.e., XXIV.

³⁵ a.g.e., XXV.

³⁶ a.g.e., XXV.

³⁷ a.g.e., XXVII.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAN YARDIM TALEPLERİ

Söz bu noktaya gelmişken ve Osmanlı İmparatorluğu ise içinde bulunduğu şartlar icâbı bâzı dengeleri korumaya çalışırken, İmamlar Dönemi olarak adlandırılan devrede Kafkas liderleri ile Osmanlılar arasında teati edilen bâzı arşiv belgelerinden de bahsetmekte büyük faydalar vardır.

1 Aralık 1791 yılında, Sultan Üçüncü Selim Hân zamanında: "Kuban Başbuğu Mustafa'dan sonra Anapa Kalesi'nde ortaya çıkan Hacı Battal Paşanın zulüm ettiğinden ve askeri perişan ve perâkende bıraktığından bahisle Kabartay Seraskeri ile Padişah tarafından memur olduğunu iddia eden bu şahsın menfi davranışları üzerine, bütün Dağıstan halkının Osmanlı Devleti'nden isteğinin gerek Dağıstan ve gerekse Kabartay taraflarına bir miktar asker ile top ve cephane sevk edilmesi olduğuna dâir Mehmed el Mansûr mühürlü mektup" gönderilmiştir.³⁸

Yine: "Dağıstan bölgesine memur tâyin edilen Şehsuvarbey'e üç bin kuruş harcırahın Ordu-yı Hümayûn Hazinesi'nden verilmesine dâir buyruldu."³⁹ 16 Mart 1796 tarihinde Sultan Üçüncü Selim Hân döneminde ifâ edilmiştir.

Sultan İkinci Mahmud'a iletilen bir başka raporda (15 Mayıs 1828): "Tiflis Müslüman halkının Rusya'dan yüz çevirdiği, Biskoviç Tiflis'e geldiğinde bütün il ağalarını toplayıp Rusya Kralı'ndan gelecek emirlere itaat edeceklerine dâir söz almasına rağmen halkın Osmanlı askerî memuruna biat edeceği ve Gümrü'ye sefer düzenleneceği

³⁸ a.g.e., S. 7 (Transkripsiyonu için bakınız: Ek-1)

³⁹ a.g.e., S. 7 (Transkripsiyonu için bakınız: Ek-2)

hakkında Tiflis'teki mütevâtir haberlerden dolayı ahâlinin her türlü yardıma hazır olduğu ve hudud ihtilâfından dolayı Dağıstan ile Rusya'nın muhârebeye tutuşabileceği husûslarında Rusya Devleti kâğıdıyla Ahilkelek'e gelen Karapapak Molla Mustafa'dan aldığı bilgileri Sadâret'e arz eden Ahmed Rüştü mühürlü mektup."⁴⁰

Sultan İkinci Mahmud Hân döneminde 1829 tarihinde: "Erzurum'a gelerek Osmanlı Devleti'ne iltica ve de-hâlet eden Dağıstan Han'ı Mahmud Han'ın birâderini İstanbul'a göndererek maaş tahsis edilmesine dâir talebin, bu şekilde açıktan verilecek paranın devleti tahriş edeceği mütâlaasını bildiren defterdar telhisi ile Padişah'a arz edilmesi üzerine, adı geçen Han'a Erzurum Valiliğince bir miktar para verilerek talebin karşılanmasını emreden hatt-ı hûmayûn."⁴¹

"Şeyh Şâmil'in askerî sergerdesi Danyal'ın kendisinin Devlet-i Aliyye'ye celbolunması isteğinin şimdilik uygun olmayacağına⁴² dâir 29 Temmuz 1848 tarihli belge.

28 Şubat 1851 tarihinde Sultan Abdülmecid Hân zamanında, Dağıstanlı müellif İbrahim Efendiye atıyye verilmesine dâir: "Miftâh-ı İlm-i Kelâm adıyla te'lif ettiği kitabı Padişah'a arzedip ihsana mazhar olmak gâyesiyle Dersâadet'e gelmiş bulunan Dağıstan ahâlisinden İbrahim Efendi memleketine avdet edeceğinden harcırah olmak üzere kendisine atıyye-i seniye verilmesine dâir sâdir olan irâde."⁴³

"Dağıstan ahâlisinden olup Ordu-yu Hûmâyûn'a girmiş olanların maaş ve tâlmatlarının ödenmesine dâir

⁴⁰ a.g.e., S. 9 (Transkripsiyonu için bakınız: Ek-3)

⁴¹ a.g.e., S. 9 (Transkripsiyonu için bakınız: Ek-4)

⁴² a.g.e., S. 10 (Transkripsiyonu için bakınız: Ek-5)

⁴³ a.g.e., S. 10 (Transkripsiyonu için bakınız: Ek-6)

Hassa Müşiri Selim Paşanın yazdığı tahrîrât ve Serasker Paşa'nın muhabereli tezkiresinin takdim edildiği; orduya katılan bu kişilere rütbe ve hizmetlerine göre Erzurum Eyâleti'nden teşkil olunacak Asâkir-i Avniyye gibi maaş ve tâyinât verilmesinin uygun görüldüğüne dâir tezkiresi üzerine sâdir olan irâde."⁴⁴

18 Temmuz 1856'da Sultan Abdülmecid Hân zamanında: "Şeyh Şâmil ve Danyal Beyden Hacı Baba Efendi vâsıtasıyla gelen tahrîrât ve müzekkirelerde istenilenlerin şu aralık yerine getirilmesi kabil olamayacağından, Hacı Baba ile beraberindeki Şeyh Şâmil'in yâverlerinden olan Abdüllatif Efendiye beşer bin kuruş atıyye verilmesine dâir Sadâret'in arz tezkiresi üzerine sâdir olan irâde."⁴⁵

Görüleceği üzere, bu döneme kadar uygulanan denge siyaseti sebebiyle, Kafkasya'ya görünürde bir yardımda bulunulamamıştır. Ancak; Şeyh Şâmil'in teslim olduğundan sonra ve ilerde ele alacağımız Hacca gidişi ve oradaki hac farızası sırasında, 26 Mayıs 1870 tarihinde Sultan Abdülmecid Hân zamanında alınan karar ilgi çekicidir. Bu kararın özeti şöyledir:

"Hac için Hicaz'a gitmiş olan Şeyh Şâmil hazretlerinin dönüşü yakın olduğundan, kendisine ihsan buyrulan konağın tefrişi için ellibin kuruş i'tâsı husûsunda sâdir olan irâde."⁴⁶

Bilindiği üzere, Şeyh Şâmil hacda vefat etmiştir O'na karşı geç de olsa yapılmak istenen saygı tecelli edememiştir.

⁴⁴ a.g.e., S. 10-11 (Transkripsiyonu için bakınız: Ek-7)

⁴⁵ a.g.e., S. 11 (Transkripsiyonu için bakınız: Ek-8)

⁴⁶ a.g.e., s. 12 (Transkripsiyonu için bakınız: Ek-9).

ŞEYH ŞÂMİL'İN MÜTHİŞ MÜCÂDELESİ

19. yüzyılın başından itibaren Kuzey Kafkasya'ya inen ve çeşitli yerlerde oluşturduğu müstahkem mevkiiler ile kontrolünü güçlendiren Ruslara karşı yürütülen kanlı savaşlarda büyük kayıplara uğrayan Kuzey Kafkasya, dışarıdan hiçbir yardım alamamıştır. 1800 başlarında Güney Kafkasya'da Gürcistan'ın ve Hazar kıyılarında Derbent çevresinin Ruslar tarafından işgali nedeniyle Kuzey Kafkasyalılar kuzeyden ve güneyden çepeçevre Ruslar tarafından sarılmış durumdaydılar. 1834-1859 yılları arasındaki 25 yıl boyunca bütün olumsuz faktörlere rağmen imanlarından aldıkları güçle Ruslar'a karşı ayakta durmaya çalışan İmam Şâmil ve mücahidleri hilâfet merkezi olan İstanbul ve "Halife-i Rûyl zemin" ile irtibat kurmaya çalışmışlar ve bu maksatla devrin Osmanlı Sultanı Abdülmecid'e ulaşmayı başaran Şeyh İsa Hacı Çirkevi vasıtasıyla hazırladıkları raporu kendisine iletmışler ve "cevabın yedi ay sonra verileceğinin" bildirildiği boş bir cevap almışlardır.

1853-1856 yıllarındaki Osmanlı-Rus Savaşı olan Kırım Harbi sırasında, Kafkasya'daki Rus baskısında belirgin bir azalma ortaya çıkmıştı. Ancak 1857'den itibaren Ruslar tekrar Kafkasya'ya yüklendiler."⁴⁷

İşte bu şartlar içersinde mücâdeleye başlayan ve bu mücâdeleyi bıkmadan, usanmadan, yılmadan, liyâkat ve dirâyetle sürdüren Şeyh Şâmil, arkadaşı ve lideri İmam Gâzi Muhammed'in Gimri muhârebesinde şehîd ouşu üzerine meydana çıkar. O'nun karşısında düşman asker-

⁴⁷ Mehmet Saray, Muzaffer Ürekli, Sema İşıktan, İbrahim Yüksel, Ali Arslan, Mustafa Budak, Cezmi Eraslan, Kafkas Araştırmaları - 1, Acar Yay. İstanbul 1988, s. 132-136, 45, 46, 47, 48 numaralı vesika metinleri.

leri dehşet içersinde kaçarlarcken, bir süngüyle yaralanır ve gâzî olur.

"Şeyh Şâmil, sâdece bir ilim adamı değil, mâlî, mülkî, askerî teşkilât ve savaş ekonomisi alanlarındaki büyük başarılarını dünyaya parmak ısırtan yiğitlik sevk ve idâre kabiliyetini üzerinde taşıyordu. Onun kudretli elinde devlet adâlet ve ahlâk temelleri üzerinde bir makine intizâmıyla çalışmaya başladı.

Şeyh Şâmil, akıncı birlikleriyle zaman zaman Rus ordularına baskınlar yaparak, onları Kafkasya'dan çıkarıp atma teşebbüsünü başlattı. Yaptığı baskınlarda ve karşılıklı yaptığı harplerde hep gâlip geldi. Düşmandan aldığı silâhları, gânimetleri askerine dağıttı. Kısa zamanda ismi her tarafta duyumaya başladı. Çar Birinci Nikola, yıllardır Kafkasya'da yapılan savaşlarda başarılı olamadığını ve Şeyh Şâmil'in düzenli ordu kurarak hücumlarını sıklaştırdığını görünce, bu memleketi bir de sulh yoluyla elde etmeyi denemek istedi. Şâyet Şeyh Şâmil'i elde edebilirse, bu işin burada biteceğine kesin olarak inanıyordu. Kafkasya'daki Müslümanları bir bayrak altında toplama sev-dâsından vazgeçerse, kendisine en büyük makamların, rütbelerin verileceğini, başına krallık tâcı giydirileceğini, Çarlık hazinelerinin ayakları altına serileceğini bildiren göz kamaştırıcı şeytânî teklif hazırlatıp, en güvendiği generallerinden Viyanalı Kluk Von Klugenav'a verdi ve Şâmil'i sarayına da'vet etti. General, Şeyh Şâmil'in huzuran çıkmak için araçlar koydu. General, güçlülükle Şeyh Şâmil ile görüşmeye muvaffak oldu. 1253 (m. 1837) senesinde Çar'ın gönderdiği elçiyi, mâiyetiyle berâber, Sulak Nehri civârında kabûl etti.

İmam, Generale yere serdiği Kafkas yaygısında yer gösterdiği zaman, bir bacağı bir Müslüman gülleyle sa-

kat kalan topal General, Şeyh Şâmil'i büyük bir ta'zimle selâmladı ve istemeyerek bu yamalı yaygıya oturdu.

Çar'ın sonsuz va'd ve pek parlak teklifleriyle dolu mektubunu okuyan General susar susmaz, İmâm hızla ayağa kalkarak; "Namazım geçiyor" diye heybetle geri çekildi. Namazını kıldıktan sonra gelen Şeyh Şâmil, sapsarı kesilen Generale kesin cevâbını şöyle bildirdi:

"Generall O Nikola'ya gıt ve de kı: Senin yerinde şu anda kendisi olsa ve bu alçakça teklifleri bana bizzat yapma cesâretinde bulunsaydı, ona ilk ve son cevâbı şu kırbacım verirdi." İyice hiddetlenen Şeyh Şâmil şöyle devam etti: "Ona söyle! Kahraman teb'amın kalblerinde kök salan bu eşsiz zafer İnancını kökünden kazımadıkça, bu mübârek vatan topraklarını en son kaya parçasına kadar karış karış müdâfaa etmekten bizi men edemeyeceksiniz. Dînim ve vatanım uğrunda, bütün çocuklarımı ve ailemi kılıçtan geçirseniz, zürriyetimi kurutsanız, en son teb'amı öldürseniz, yek başıma son nefesimi verinceye kadar sizle savaş edeceğim. Nikola'yı tanımıyorum. Son cevâbım budur. Daha sonra ayağa kalktı. Hiçbir şey söylemeye cesâret edemeyen General, huzurdan ayrılıp, Çar'ına durumu bildirdi."⁴⁸

Bu dehşetli cevaptan sonra Çar Birinci Nikola, General Feze'yi Şeyh Şâmil'e göndererek, aynı teklifleri onun vasıtasıyla yapar. Ancak aldığı cevap daha ağır ve daha hiddetlidir:

"Ben, Kafkas Müslümanlarının hürriyete kavuşmaları için silâha sarılan gâzilerin en aşağısı Şâmil! Allahü te-âlânın himâyesini Çar'ın efendiliğine fedâ etmemeye ye-

⁴⁸ Türkiye Gazetesi İslâm Âlimleri Ansiklopedisi, cilt: 18, s. 228-229.

min eden, özü sözü doğru bir Müslümanım. Daha önce Çar Birinci Nikola'yı tanımadığımı, emirlerinin bu dağlarda geçersiz olduğunu General Klugenav'a anlayacağı şekilde tekrar tekrar söylemiştim. Bu sözleri sanki taş söylemişim gibi, Çar, hâlâ görüşmek için beni Tiflis'e davet ediyor. Bu da'vete icabet etmeyeceğimi bu mektubumla son defa size bildiriyorum. Bu yüzden fânî vücudumun parça parça kıyılacağını ve sırtımı verdiğim şu vatan topraklarında taş bırakılmayacağını bilsem, bu kesin kararımı hiçbir zaman değiştirmeyeceğim. Cevâbım bundan ibârettir. Nikola'ya ve onun kölelerine ma'lûm ola!"⁴⁹

Bu cevaplar üzerine Çar Birinci Nikola, 1839 tarihinde General Grabe adlı komutanıyla Şeyh Şâmil'in üzerine yürüdü. Ahulgo Kalesi'ne çekilerek orayı merkez yapan Şeyh Şâmil, geçtiği yerleri yakıp yıkan General Grabe'ye karşı amansız bir mücâdele örneği gösterdi.

Ahulgo Kalesi'nin savunmasında çok şehid verildi. Çok büyük bir top ateşi karşısında kalan çoluk-çocuk, kadın, ihtiyar vahşice katlediliyordu. Grabe, Şeyh Şâmil'e kaleyi teslim etmesini, aksi takdirde çok daha kan döküleceğini bildirdi; Şeyh Şâmil'in teslim olmasını istedi.

"Buna kadınlar, hatta çocuklar bile itiraz ederken, Şâmil, gelen heyete; "Ölüme sevgili gibi kucak açan ve şehidliği hasretle bekleyen bu insanlara esirliği teklif etmek boş şeydir. Generalinizle, eğer insanlıktan birazcık nasibi varsa, aylardır toplarına hedef yaptığı bu müdâfaasız kadın ve çocukları kaleden çıkarmak, fırsat bulup defnedemediğimiz şehidlerimize son vazifemizi yapmak için hiç olmazsa onbeş günlük bir mütâreke yapalım. Teslim ile ilgili şeyleri ondan sonra görüşelim" dedi. Bu teklif General'e iletildiğinde, Grabe: "Şeyh Şâmil oğlunu

⁴⁹ a.g.ansiklopedi. s. 229.

rehin olarak teslim ederse bu teklifi kabûl ederim. Aksi hâlde top ateşle kaleyi yıkıp, beşikteki çocukları daht öldürmedikçe böyle bir teklife yanaşmam." dedi. Elçi tekrar gelip, durumu bildirdi. Bu şart ölümünden de acı idi ve esâretten farkı yoktu."⁵⁰

Nihâyet Şeyh Şâmil, on iki yaşındaki oğlu Cemâledin'i Ruslar'a rehin vermek şartıyla geçici bir anlaşma yapıldı. Baba yüreği muzdarıptı. Silahları ve erzakları yok denecek durumdaydı. İki bin yiğidini şehid vermişti.

Anlaşmaya rağmen, hiçbir zaman sözüne güvenmediği Ruslar, yeniden kesif bir ateşe başlamışlardı. Ahulgoth kalesi harabe hâlindeydi. Bu şartlara rağmen Şeyh Şâmil, kahraman arkadaşlarıyla birlikte canhıraş mücâdele ediyordu. Grabe'nin ordusuna ağır zayılatlar verdiriyordu. Fakat Rus ordusu ihtiyat askerleriyle takviye ediliyordu.

Şeyh Şâmil, bu zorlu mücâdeleden geri çekilmek sûretiyle kurtularak, daha dağlık bölgelere konakladı. Bütün maksadı, Şeyh Şâmil'i ele geçirmek olan Çar Birinci Nikola, O'nu yakalamak için taş üstünde taş bıraktırmıyor; ne varsa yakıp yıkıyordu.

Ahulgoth'un kaybedilmesinden sonra Şeyh Şâmil, Çeçenistan'a geldi. Müslüman Çeçen ahâlisi O'nu bağlarına bastılar. Burada, Darga avulunda karargâh kuran Şeyh Şâmil, yeniden teşkilâtlanma fırsatı buldu.

1843 yılı ilkbaharında, Şeyh Şâmil'in Çeçenistan'da olduğunu haber alan Çar, bütün gücüyle oraya yürüdü. Ordunun başında yine General Grabe bulunuyordu. Rus ordusunu İçkeri ormanlarına çeken Şeyh Şâmil, yiğit Çeçen gençleriyle Rus ordusunu perişan etti.

⁵⁰ a.g.ansiklopedi, s. 230.

Şâmil'in imânlı yardımcıları Hâcî Murâd, Ahverdîli Muhammed, Şuayb Molla, Nûr Muhammed, Kabet Muhammed, Darga karargâhında yeni savunma planları hazırlıyorlardı. Her an karşılaşabilecekleri hücumlara karşı tedbirli olmak zorundaydılar. Nihâyet, İçkerî hezimetî Çar Birinci Nikola'yı sarsmış ve bu sefer Fraytag, Klugenav, Svarts ve Argutinski adlı kumandanlarını Şeyh Şâmil'in üzerine göndermeye karar vermişti. Ancak, umduğunu bulamadı. Ordusu kısıpaca alınarak perişan edildi. Bu hadiseyi Rus kaynakları şöyle rapor ediyorlar:

"Unsokul Kalesi komutanı Albay Veseliteski, toplarını yüksek ve hâkim bir tepeye yerleştirdikten sonra, kale civârındaki sık ağaçlı derin bahçelere doğru hücumla geçti. Fakat bahçenin her tarafından ateş yağmuru ile karşılaştı. Ayrıca yanlardan ve gerilerden de müthiş bir süvârî hücumuna uğradı. Öyle ki, hiçbirini kaçmaya bile muktedir olamadı. Bu görülmemiş felâket esnâsında, Şeyh Şâmil'in talebeleri âdeta yıldırım gibi arkadan dolaşarak, ateş etmekte olan Rus bataryasını bastılar ve bütün toplarını ele geçirdiler. Bu üzüntü verici baskından suya atlayan birkaç kişi kendisini kurtarabildi."⁵¹

"Bu başarısızlık üzerine Rus kumandanlığı savaşı bir tarafa bırakarak müzâkere yolu ile Şâmil'i itaâte almak yolunu denedi. Kafkasya ordusu baş-kumandanı olan Voronzof ancak bu müzâkereler bir netice vermediği takdirde harekete geçmeği, bu takdirde ormanları yakıp büsbütün yeni bir yol sistemi kurarak Şâmil'i etraftan tecrit etmeyi ve aç bırakarak teslimi zorlamayı tasarlamıştı. Ancak çar başka fikirde idi. Anı bir baskında Şâmil'in esir ve Darga'nın tahrip edilmesini emretti. Bu emir üzerine ve

⁵¹ İslâm Ansiklopedisi, cilt: 11, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s. 471.

büyük tereddütlerden sonra General Voronzof Darga üzerine taarruza karar verdi. Ancak gönderdiği bütün savaş raporlarına "Majestelerinin husûsî emirleri üzerine başlayan sefer..." kelimeleriyle başlamakta idi. Rusya içinden muazzam takviye kuvvetleri getirildi. Kafkasya'da 150.000 kişilik bir Rus ordusu toplandı. Bu kuvvet, mevcûdunun ancak iki misli kadar bir nüfusa sâhip bulunan Dağıstan ile mücâdele edecekti. Voronzof 3 Haziran 1845'te Darga üzerine yürüdü. Yanındaki kuvvetler 18.000 kişiden mürekkekti. Bütün diğer birlikler Şâmil'in yiyecek ve silâh ithâlâtını kesmekle vazifelendirilmişti. Öncü kuvvetleri büyük zâyîlata uğrayarak 18 temmuzda Darga'ya vardı. Şâmil burayı tamamıyla yakarak dağlara çekilmişti. Voronzof 25 temmuzda geri dönmek emrini verdi: Çarın isteği yerine getirilmiş, Darga tahrip olunmuştu. Dönüş Ruslar için fevkalâde zâyîlatlı oldu. Şâmil'in gerilla kuvvetleri Rusları 3 general, 195 zâbit ve 3.433 asker ile 3 toptan etmişti."⁵²

ŞEYH ŞÂMİL İ'LÂ-YI KELİMETULLAH İÇİN SAVAŞIYORDU

Şeyh Şâmil ve arkadaşları İ'lâ-yı Kelimetullah için Ruslar'la mücâdele ediyor, bütün güçlerini ortaya koyuyorlardı. Şeyh Şâmil'i ele geçiremeyince Ruslar, büyük bir hırsla köylere baskınlar yapıyorlar, masum insanları haksız yere öldürüyorlardı. Bu vaziyette tahammülsüz olan köylüler Şeyh Şâmil'e Ruslar'la antlaşma yapmasının doğru olacağını bildirmek istediler. Buna kimse cesâret edemeyince, durumu annesine bildirmeyi, Şâmil'in, O'nun sözünden çıkamayacağını düşündüler. Savaş hazırlığı yaptığı bir sırada, annesi Şâmil'i yanına çağırarak, Çeçe-

⁵² İslâm Ansiklopedisi, cilt: 11, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s. 471.

nistan köylerinde Ruslar'ın yaptığı vahşeti anlatarak, onlarla anlaşma yapmasının iyi olacağını bildirdi. Annesini incitmek istemeyen Şâmil, beyninden vurulmuşa döndü.

Oğlunun bu hâlini gören annesi: "Dilim tutulsaydı da oğluma böyle bir şefâatte bulunmasaydım. Müslümanların kâfirlere boyun eğmesi gibi büyük bir günâhı işletmeye sebep olmak ne kötü. Elbette oğlum bunu kabul etmeyeektir. Yâ Rabbi! Bu işin hâll edilmesi için oğluma yardım eyle, beni de affettiklerinin arasına al."⁵³ diye dua etti.

Günlerce Allah'a yalvaran Şeyh Şâmil, anasının cezâsını çekmesine karar verdi. Herkesin toplandığı bir sırada annesi: "Yâ Rabbi oğlumun doğru yoldan ayırma!" diye dua ederken, Şeyh Şâmil, bekleyen Dargalılara hitâben, anasının pişmanlık sebebiyle manevî cezâsını çektiğini; maddî cezâsını ise O'nun her şeyine vâris olan oğlunun yâni kendisinin çekeceğini söyledi. Bunun ardından sırtını açarak sopa cezâsını bizzat kendisine uyguladı.

"Tasavvufî bir hayatı yaşayan ve Devlet Başkanı kimliği ile İslâm'ı uygulayan Şeyh Şâmil, söylediklerini ve inandıklarını hayata geçirmesiyle hâlen de bütün İslâm dünyasını etkilemeye devam etmektedir. Bir yerde Devlet Başkanı olmasına rağmen Rus yazarı Gralevski'nin yazdığına göre son derecede mütevâzı bir hayat sürüyor, yurdunda yapılan herhangi bir kumaştan olan millî elbisesini giyiyor, sade yemekler yiyor, gösterişten kaçınıyor ve bu vasıflarıyla bütün Kafkasya halkına zühd ve takvayı tavsiye ederken, kendi nefesine de aynı ölçüleri tatbik ediyordu. 25 yıl gibi uzun bir süre 270.000 kişilik ve teçhizatlı Rus ordularına karşı dağınık ve ateşli silâhlardan

⁵³ Türkiye Gazetesi İslâm Âlımleri Ansiklopedisi, s. 241.

mahrum küçük birliklerle ayakta durabilmesinin temelinde Şeyh Şâmil'in bu vasıfları en önemli yere sahiptir."⁵⁴

"Küçük Dağıstan yarım asırdan beri muazzam bir devletle savaşmakta idi. Rusya 1853 yılına kadar bütün ordusunu istediği yerde kullanmak imkânını bulmuş olmasına rağmen, Şâmil'in hakkından gelememişti. Kırım Savaşı'nın (1853-1856) başlaması, Rusya'yı bütün Kafkasya meselesi bakımından çok tehlikeli ve müşkil bir duruma düşürdü. Rusya'nın bu sırada Dağıstan, Çeçenistan, Gürcistan ve Çerkes ülkesinde 240.000 kişilik bir askerî kuvveti mevcuttu. Müttefik Türk, Fransız ve İngiliz kuvvetleri Karadeniz'in garbindan ve cenûbundan, Ermenistan üzerinden taaruza geçtikleri ve Şâmil'de şimâl-i şarkîden Gürcistan üzerine yürüdüğü takdirde, Rusya'nın Kafkasya ordusuna ve siyasetine öldürücü bir darbe indirmiş olurdu. Bunun yapılamamış olması Şâmil'in suçu değildir. Şâmil ısrarlı bir şekilde Türkler'e mürâcaat ederek yardım istemişti...

... Tiflis istikametinde ilerlemiş olan Şâmil ise, müttefiklerden yardım alamadığı ve kendi kuvvetleri de kifâyet-siz olduğu için tekrar Dağıstan'a çekilmek zorunda kaldı. Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı'na en büyük kara kuvvetleri ile iştirâk eden müttefiki Fransızlar, Asya meselesine alâka duymamakta idiler. Bunlar Ruslar'ı Kafkasya'dan atmak için fedakârlıkta bulunmak lüzumunu hissetmiyorlardı. Kafkasya hâkimiyetini imparatorluklarının hayâtî bir meselesi addeden İngilizler'e gelince, bunların da kendi başlarına bu cephede Ruslar'a taarruza geçecek kuvvetleri yoktu...

⁵⁴ Cihad Önderleri, Şeyh Şâmil ve Cihadi, İslâm Mecmuası Yay. İstanbul 1986, s. 86.

... Rusya Kırım Savaşı'nı kaybetmişti; ancak müttefiklerle Rusya arasında sulhü yeniden tesis eden Paris Anlaşması, Rusların bu mağlûbiyetini, hürriyetlerini kazanmaya çalışan kavimlerin gayretlerini destekleyerek bir müessiriyete inkılâp ettirecek kuvvet ve irâdeden mahrum kalmıştı. Savaş esnâsında ölen Rus çarı Nikola I'yı istihlâf eden oğlu Aleksandr II. (1855-1881) babası zamanında yapılan hataları iyi teşhis etmiş ve Kırım'da uğranılan hezîmetin açtığı yarayı, Kafkasya'da kazanılacak bir zaferle merhemlemek azmiyle, gerekli tedbirleri almaya girişmişti. Bu cümleden olarak Kafkasya orduları başkumandanlığına, daha gençliği sırasında Rus-Kafkas ordusundaki hizmetleri ile temâyüz etmiş bulunan prens Barlatinskiy ve onun erkân-ı harbiye reisliğine de yine bu havâliyi gayet iyi bilen ve bir müddet önce Grabbe'nin maiyetinde mülâzım olarak Ahulgoş kuşatmasına katılmış bulunan General Miliutin getirildi."⁵⁵

"Barlatinskiy Dağıstan ve Çeçenistan'ı, ancak tam mânasıyla tatbik olunacak bir kuşatmanın dize getirebileceği muazzam bir müstahkem mevki addetmekte idi."⁵⁶

"Kırım Harbi sırasında hazır İngiltere ve Fransa gibi Avrupa devletlerinin de desteği sağlanmışken Kafkas mücâdelesine biraz olsun alâka göstermek hem bu dâvayı halle kâfi gelecek ve hem de Kafkaslardan Anadolu üzerine vâki olacak müstakbel Moskof taarruzlarını imkânsız kılacaktı. Çünkü Kafkasya gerçekten Anadolu üzerinde Orta Doğu'ya sarmak isteyen Rus emellerinin önünde aşılmaz bir seddi. Kafkas-Rus mücâdelesinin bu ehemmiyetini İngilizlerin Hindistan Ordusu Başkumandanı Ravelinson, sonradan şu sözlerle ifâde ve tescil etmiştir:

⁵⁵ İslâm Ansiklopedisi, cilt: 11, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s. 472.

⁵⁶ a.g. ansiklopedi, s. 472.

"Dağlılar müdâfaada ayak diredikleri müddetçe, istilâ dalgaları önünde engel teşkil ettiler. Bir kere bu millet harb meydanından sürülünce Rusya'nın Aras Çayı'nda İndüs Nehri'ne kadar tasarladığı devamlı istilâ hareketi için ortada ne askerî ve ne de tabii bir mâniya kaldı."⁵⁷

Kafkas Kartalı Şeyh Şâmil, bu kritik günlerde yayınladığı bir beyannamede dünyaya seslenerek şöyle diyordu: "Bugün bizimle harbetmekte ve memleketimizi abluka altında bulundurmakta olan yüzbinlerce Moskof askerî, bilahare sizinle harbedecektir! Bugün sarp dağlarımızda bizimle çarpışmakta olan yüzbinlerce Moskof, yarın sizin zengin ovalarınızı istilâ ve ahâlinizi esir edecektir! Bizim dağlarımız, İran ve Osmanlılar'ın istihkâmları ve kapıları ve bu memleketlerin müdâfileri mesâbesindedir. Biz mahvolunca bu memleketler müdâfaasız kalacaktır! Ocakbaşı ancak kapı kapanarak temin edilir!"⁵⁸

İstedığı kadar para harcama yetkisine sahip olan Rus kumandanı Bariatinskiy, Kafkasya'ya meşru veya kaçak olarak gelebilecek bütün silâh ve cephane yollarını keserek Şâmil'i zor duruma soktu. Ardından beş ordu ile Şâmil'in üzerine hücum ederek her ne pahasına olursa olsun son neticeyi almak istiyordu. Elli bine yakın seçme askerî ile elli civarında ağır topu bulunuyordu. Şeyh Şâmil'in ise, ancak beşbin askerî kalmıştı. Hatta son zamanlara doğru bu sayı yüz civarına kadar düşmüştü. Ruslar, hem teknik bakımdan, hem de mühimmat ve teçhizat bakımından kat kat fazlaydılar. Bu şartlar altında Şeyh Şâmil'in Gunib dağına çekilerek Vedeno Kalesi'ne konaklamaktan başka çaresi kalmamıştı.

⁵⁷ Kadırcan Kaslı, Şimali Kafkasya, İstanbul 1942, s. 16.

⁵⁸ İsmail Berkok, Tarihte Kafkasya, İstanbul 1958, s. 448.

Vedeno Kalesi'ne çekilen Şeyh Şâmil'in üzerine: "30 Ağustos 1859'da Ruslar bizzat Baryatinskiy'in kumandasında olarak kale önüne geldiler. Yapılan teslim teklifini reddeden Şâmil 4 Eylülde Rus taarruzuna ümitsizce mukavemet etmeye teşebbüs etti. Fakat tam teşkilatlı 14 Rus taburuna karşı topçu ateşiyle sayıları 100'e düşmüş savaşçınının daha fazla dayanması mümkün değildi. Şâmil, 6 Eylül tarihinde iki oğlu ile birlikte Ruslar'a teslim olmak zorunda kaldı.

Mukavemetini kırmak için 30 yıl uğraştıkları bu kahramana Ruslar iyi muamele ettiler. Petersburg'a götürülen Şâmil, çar Aleksandr tarafından kabul olundu."⁵⁹

Ancak şunu da hemen belirtmek gerekir ki Ruslar, dolayısıyla Baryatinskiy, başlangıçta verdikleri sözde yine durmadılar. Şeyh Şâmil ile yaptıkları anlaşmaya göre: "Türkler'in dinlerine karışılmayacak, onlardan asker alınmayacak, vergi toplanmayacak, Türkler iç işlerinde serbest bir devlet olup, idârecilerini kendileri seçecekler. Şeyh Şâmil, âile efrâdı ve mevcut kırk kadar askeri ile, silâhları dahî ellerinden alınmadan Türkiye'ye gidebileceklerdi." 1276 (m. 1859) senesinde yapılan bu anlaşmadan sonra silâhlar sustu. Başta Başkomutan Baryatinski, diğer generaller ve bütün Rus askerleri, yirmi beş senedir bir avuç fedâisi ile koskoca Rus ordularını perişân eden, akla havsalamaya sığmayan menkıbeler sâhibi olan kahraman Şeyh Şâmil'i bir an önce yakından görmek istiyordu. Şeyh Şâmil, kendisine hayranlıkla bakan Rus askerlerinin aralarından geçerek, Başkomutan Baryatinski'nin çadırına gitti. Baryatinski, anlaşma şartlarının geçersiz olduğuna, kendisinin ve âile efrâdının Çar İkinci

⁵⁹ İslâm Ansiklopedisi, cilt: 11, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s. 472.

Aleksandr'ın esiri olup, mısâfir muâmelesi yapılacağını bildirdi. Artık iş işten geçmişti. Sözünden dönen bu alçak Ruslara karşı yapılacak bir şey yoktu."⁶⁰

Bilahare, Çar İkinci Aleksandr'ın bulunduğu Moskova'ya gönderilen Şeyh Şâmil, Çar tarafından hürmetle karşılandı. Sonra, Kaluga şehrine gönderilerek, orada emrine hizmetçiler verildi. On yıl süren bu hayattan sonra Şeyh Şâmil, Hacca gitmek istediğini Rus çarına bildirdi. Oğullarının rehin kalması şartıyla, bu isteği kabul eden çar, 1870 tarihinde Şeyh Şâmil'in hacca gitmesine müsaade etti.

Şeyh Şâmil'in İstanbul'dan geçeceği haberi üzerine yer yerinden oynadı. İstanbul halkı ayağa kalktı. Çünkü, Türk Milleti O'nu çok, hem de pek çok seviyordu.

Sultan Abdülazîz Hân da aynı heyecanla İmam Şâmil'i bekliyordu. Şeyh Şâmil'i getiren Rus gemisi Dolmabahçe önlerine demirlediğinde, Sultan Abdülazîz'in saltanat kayıkları Şeyh Şâmil ve aile efrâdını saraya getirdi.

"Abdülazîz Hân, O'nu sarayın kapısında karşılayıp, büyük bir hürmetle: "Babam kabrinden kalksaydı ancak bu kadar sevinebilirdim."⁶¹ diye iltıfatta bulundu.

Bilâhare Hicaz'a giden ve Peygamber Efendimiz'in kabri-şeriflerini ziyâretleri sırasında, selâm verdiği zaman Resulullah'ın (s.a.v.) selâmına mukabelesi ile şereflendi.

Ve, 1871 tarihinde kelime-i şehadet söyleyerek vefat etti.

Cennet-ül-Bakî kabristanlığına defnedildi.

⁶⁰ Türkiye Gazetesi İslâm Âlımleri Ansiklopedisi, Cilt: 18, s. 243.

⁶¹ Türkiye Gazetesi İslâm Âlımleri Ansiklopedisi, Cilt: 18, s. 243.

"Şâmil'in adı, Rus tahakkümüne karşı direnen Kafkas kavimlerinin hâfızasına nakşedilmiştir."⁶²

Bu mübârek imânlı ve cesur şahsiyeti rahmetle anıyorum. Nûr içinde yatsın!

⁶² İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 11, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s. 473.

EKLER

Ek-1

Ma'rûz-ı Dâ'ileridir ki,

Bundan akdem 1203 senesi zarfında Başbuğ-ı Kuban Mustafa Paşa'nın esnâlarında cânıb-ı Dağıstan'dan azm edip dîn-i Devlet-i Aliyye-i dâ'imü'ül-karâr hazretlerine bi'ât ve hizmet-i pâdişâhîde bulunmak merâmıyle serhadd-i mansûr Anapa Kalesi'ne duhûl ve meks-i ikametimizden sonra Hacı Battal Paşa vürûd edip yevmü'l-better(?) fetvâsı üzre gûnâ gûn zulm-i ta'addî ile ibâdullahâ tekdîr ve ırzların hezâr-sad hezâr-pây-mal etdiğinden başka ve nice bedhâhlıkları zâhir u bâhir olmağın bu kemterleri râzı olmadığımızdan beynehümâlarımızda bürûdet vukû'unda hicret ve yine Dağıstan cânıbına avdet vatan-ı asliyemiz olan Çeçen karyesine duhûlümüzden umûmen Dağıstan ve Kabartay halkları bu kemterlerinden taraf-ı Devlet-i Aliyye'nin ihbârları matlûb etdiklerinde bu dâ'ileri vukû'u üzre takrîr ve beyân Hacı Battal Paşa'nın Kabartay Ser'askeri ile me'mûr buyurulduğun ifâdesiyle pâdişâh-ı âlem-penâh efendimiz daht kendilerinden matlûb ve me'mûl olunan sadâkatçe kendilerine tefhîm buyurduğumuzdan sem'an ve tâ'aten inkiyâd ve itâ'at-ı Pâdişâhîde beher-rûz âmâdeyız deyü hânân ve mîrî sipâh ve ulemâ ve fukarâ-ı kara halkları bu'l-ittifâk oldukları mahallerinde hâzır u müheyyâ asker-i İslâmın vürûduna muntazır olup bu senâkâr-ı ahkarları dahi miyâne-i askerde bulunub alâ-kadri'l-îmkân nasîhat ve metânet vermek üzre iken müşârün-ileyh Ordu-yı Hümâyûn ile hey'et ve şecâ'at ile Nehr-i Kuban'ı mürûr edip Kabartay kurbünde meks edip fikr-i endîşe-i fâsidesi tegallüb olduğundan hemân bilâ-emân bunca askeri bırakıp bi-at-ı kefere ve terk-i dîn-i Pâdişâhî İslâm edip asker-i İslâm perîşan ve perâkende olup ahbâr-ı kabîha umûmen kabâ'il-i Dağıstan'a ifşâ olundukda bunca ibâdullah ağlaya-

rak inkisâr-ı azîme ederek böyle me'yûs beher biri kabîle-lerine avdet ve böyle cem'iyet-i kübrâ perâkende ve perişan olunup ve yine derûnları sâfi Devlet-i Alîyye'nin kullarındanız deyerek leyl u nehâr cihâdından kat'-ı yed olmayup dîn-i düşmana gazavât edip işbu 1205 senesi zarfında yine umûmen Dağıstan halkları ve hânları ve mîri sipâhîleri ve ulemâ ve kara halkları bi'l-ittifâk üzre bu senâverlerine sâbık olan müte'ahhidlerin tecdîd edip ale'l-infirâd yedlerinden memhûrlu senedâtların i'tâ edüp ke'l-evvel miyânede merbût olan müte'ahhidleri üzerinde sâbit-akdâm oldukları yine beyân ile tasdîk etdiklerinden sonra husûs-ı mezkûrünün arz-ı mahzar olunması bu dâ'îlerine ihâle olunup cümle kabâ'îli Dağıstan niyâz-mend oldukları bu sene-i mübârek(e)de bu tarafa Dağıstan ve gerek Kabartay üzerine bir mikdâr asker ile top ve cebehâne irsâline kerem ve inâyet olunması umûmen Dağıstan niyâzı olmağın ifâde birle tecdîd-i ubûdiyyet-nümâmız tahrîrine bâdî ve icdâ kılınmışdır. İnşâ'allahü te'âlâ ma'lûm-ı devlet-i âlem-ârâları buyuruldukda ne vechile re'y ü emr-inâyet buyurulur ise ol bâbda ve her hâlde emr ü fermân devletlü inâyetlü kemâl-i merhametlü efendim sultânım hazretlerindedir.⁶³

Fî 24 R.sene (1)205

Es-Seyyid

Mehmed el-Mansûr

⁶³ Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dâir Arşiv Belgeleri, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını Nu: 3, Ankara 1992, (1687-1908 Yılları arası), s. 71-72.

Ek-2

İzzetlü Defterdâr Efendi,

Bu defa tahrîrât-ı mühimme ile Dağıstan cânıbıne ta'yın olunan Şehsuvar Bey'e üç bin guruş harc-ırâhî'tası ırâde kılınmağla meblağ-ı mezbûrunte'diye mübâderet eylesin deyü buyuruldu.

Fî 7 S.sene (12)25

Arz-ı Bendeleridir ki,

İşbu beyaz üzerine sâdır olan fermân-ı âlileri mücebince bu defa tahrîrât-ı mühimme ile Dağıstan cânıbıne me'mûr mîr-i mûmâ-ileyhe harc-ı râh olmak üzre Ordu-yı Hümâyûn Hazînesi'nden üç bin guruş verilmek için Başmuhâsebe'ye kayd ve tezkiresi i'tâ olunmak bâbında emr ü fermân devletlü sa'âdetlü sultânım hazretlerinin-
dir.⁶⁴

8 Safer sene (12)25

Sah

Telhîsi mücebince tezkiresi verilmek buyuruldu

8 Safer sene 1225

⁶⁴ a.g.e., S. 72.

Ma'rûz-ı Kullarıdır ki,

Bundan mukaddemce hâk-i pâ-yı veliyyü'n-ni'amiye ifâde olunduğu vechile Rusyalının kâğıdıyla Ahilkelek'e gelen sünniyyü'l-mezheb Karapapak tâ'ifesinden Molla Mustafa nâm kimesne olup kazâ-i mezbûrun bir karyesinde müsâferet ile kâğıdının cevâbı yazılıp ol tarafdandır f'âdesi yazılmışdı. Ancak "ben Ahışa'ya gıderim sözüm vardır" dediğinden nezd-i bendegîye celb ve hafice Rusyalının hâlinden su'âl-ı evvelinde kendisi müslüman olduğundan derûnunu izhâr ve şu vechile takrîr eder ki Tiflis ahâlisinden ne kadar ehl-i İslâm var ise Rusyalıdan rûgerdân olmuşdur. Ancak henüz Devlet-i Alîyye tarafından Rusyalıya düşmanlık ve hudûdlarına tecâvüz görünmediğinden bir şey diyemiyoruz. Beskovic Tiflis'e geldikde umûm il ağalarını yanına cem'edip kralımızdan her ne emir gelür ise bizim ile berâbermişiz diyerek cümlesinden kanâ'at ve birer rehînlerini akraba ve oğullarından almış henüz il ağaları Tiflis'den avdet etmemişler. Sûretâ böyle söz vermişler, derûnlarına ateş düşüp gayret-i İslâmiyye çekdiklerini ve hîn-i iktizâda cümlesi bu tarafdandır me'mûr asâkire bi'at edeceklerini ve Zalki ve Gümrü'ye iyüce ihtimâmları olup, Erzurum'da külliyetlü askerinin mevcûiyetini ve bi'n-nefs nusretlü veliyyü'n-ni'âm efendimiz Gümrü üzerine şeffe-güşâ-yı azîmet buyuracakları Tiflis'de tevâtür bulduğundan bu sûret vukû'unda var kuvvetini Gümrü ve Zalki tarafından göstereceğini veyâhud ol taraflardan havfı olmadığı sûretde dört tarafdandır Ahışa üzerine hücum edeceğini takrîr ve Zalki ve mahall-i selâsede ne mîkdâr asâkiri olduğu ve karagolları ihrâc ettiği derûn-ı arizama leffen takdîm olunan Medeni(?) Ağa'nın varakasından müstebân olacağı ve Çıldır Beyi Nefi Bey kulları tarafından Karabağ tarafına mersûl câsûs vürûd edüp

anın dahi tekrîri Dağıstan ile Rusyalının musâlahaları olduğundan re's-ı hudûdlarında cârî Nehr-ı Kanık'dan beru tarafa Dağıstan ahâlisinden on beş bin kadar davarı geçmiş ve zarar ediyorlar deyü cüz-î vesîle ile Rusyalı ol mîkdâr ağnâmı zabt etmiş ve bu cihetle Dağıstan Lezgisinin emniyeti kalkup Rusyalı dahi mülâhaza etdiğinden bin kadar sâldân-ı menhûse dahi ol tarafa hudûd başına göndermiş ve bu hâl Dağıstan ahâlisiyle muhârebeye tutulacağını çâkerlerine lisânen ifâde etdiğinden tahrîre cesâret olundu, ol bâbda emr ü fermân men-lehü'l-emrindir.⁶⁵

Fî Selh-ı L.sene (1)243

Bende

Ahmed Rüşdi

⁶⁵ a.g.e., S. 75.

Erzurum Vâlisî ve Şark Cânıbı Ser'askeri Sa'âdetlü Salih Paşa hazretlerinin vârid olan tahrîrâtı me'âlînde Dağistan hânlarından Mahmud Hân bendeleri ba'zı es-hâba mebnî memleketinden ve ıyâl ü evlâdından dûr u mehcûr olarak mukaddem taraf-ı Saltanat-ı Seniyye'ye gelip dehâlet ve ilticâ etmiş ve kerdüsü Erzurum'da kalup birâderini Dersa'âdet'e ırsâl ve ifâde i hâl ile hakkında inâyet-i şâhâne der-kâr olarak Dağistan Hânlığı kemâ-kân hân-ı mûmâ-ileyhin uhdesine tevchih ve ihsân-ı hü-mâyûn buyurulmuş olduğundan birâderi merkûma Dersa'âdet'de mâhiyye taleb ve istid'â etmeyerek ol tarafa varmış ise de hasbe'l-vakt ve'l-hâl yolların âsûdelik ve gü-şâyışi olmadığından bi'z-zarûr hân-ı nûmâ-ileyh ol cânibde tevakkufla idâre-i ta'ayyüşüne medâr olmak üzere bir mikdâr mâhiyye inâyet istihsâlî zımında âdemisini bu defa dahi debâr-ı ma'delet-karâra göndermiş olduğundan fi'l-hakîka hân-ı mûmâ-ileyhin tahsîs-i ma'âş istihsâlînde vâkı'olan istirhâmı menâfi'garazından ibâret olmayup müddet-i tevakkufda kendüsiyle etâ'ının idâresi husûsuna mebnî idüğüne ve Devlet-i Altiyye-i ebediyyü'l-kıyâmın o makûle dehâlet-kârân hakkında inâyet ve merhameti mebzûl idüğü meczûm-kerdesi olduğuna binâ'en mûmâ-ileyhin idâre-i hâline vâfi bir mikdâr ma'âş ta'yın ve tahsîsi husûsuna hüsn-i himmet buyurulmasını tahrîr ve iltimâs eder, sâdır olan fermân-ı âlîleri mücebince em-sâlî keyfiyeti su'âl olundukda bundan akdem terk-i vatan ile İran tarafından Erzurum'a vürûd eden Mustafa Kulu Hân'a Erzurum Gümrüğü ve ba'dehû Gelibolu Gümrüğü mâlından bâ-irâde-i seniyye şehriyye bin gurus ve Buhârâ Hâkimi müteveffâ Mîr Haydar'ın birâderi olup Tire cânibinde ikâmet üzre olan Nâsirüddîn Efendi dâ'îlerine dahi cânib-i mirîden kezâlık bin gurus ma'âş tahsîs olunmuş olup, ancak ma'âş maddesine bundan böyle bakılmayup gün be gün açıktan tevchih ile tekessür etdikce verilmekten kalup sâmi'a-i Devlet-i Altiyye tahdişden hâlî olmaya-

cağı ecilden bundan sonra ferd-i vâhid kimesneye kalîl ü kesîr açıktan ma'âş ta'yîn olunmamak ve eğer bi'l-iktizâ verilmek lâzım gelse işbu mehâzîr-i mîrî beyân olunarak rikâb-ı müstetâb-ı cihân-dârîye arz u isti'zân birle sarâhaten hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makru'n şeref bahş sudûr olmadıkca tevcîh olunmamak nızâmından idüğü Başmu-hâsebe'den derkenâr olunmuştur. Bu sûretde müşârün-ileyhin inhâsına ve emsâl ve nızâmına ne vechile irâde-i seniyyeleri ta'alluk eder ise ol bâbda emr ü fermân devletlü sa'âdetlü sultânım hazretlerininindir.

Defterdâr Efendi Kullarının Takrîridir,

İnhâ ve irâd olunan emsâl ve nızâmına nazaran hân-ı nümâileyh bendelerine ta'yîn-i ma'âş husûsunda ne vechile irâde-i Seniyye-i mülûkâneleri sünûh u sudûr buyurulur ise il vechile tanzîmine ibtidâr olunacağı muhât-ı ilm-i âlileri buyuruldukda emr ü fermân hazret-i men-le-hü'ül-emrindir.

Manzûrum Olmuşdur,

Bu mısillüâdemere ba'zan taraf-ı saltanat-ı seniyyemizden ma'âş tahsîs olunagelmış ise de hiçbir gûne fâ'idesi olmadığından başka el-hâletü hâzihî Devlet-i Aliyyemizin bu kadar gavâ'il-i kesîresi aralığında bu makûlelere ma'âş ta'yini pek saçmadır. Vâlî-i müşârün-ileyh kendilüğünden üç dört bin guruş hân-ı mûmâ-ileyh verüp, hüsn-i müdâfa'a ile savudursun ve müktezâ-yı derkenâr, müşârün-ileyhe bildirüp bundan böyle bu mısillü müsted'i vuku'unda cevâbını veresin.⁶⁶

⁶⁶ a.g.e., S. 76-77.

Ma'rúz-ı Çâker-ı Kemînelerîdir ki,

Dağıstanlı Şeyh Şâmil'in askerî ser-kerdesi Danyal tarafından mahsûs âdemîyle taraf-ı çâkerâneme bi'l-vürûd mukaddemce takdîm-ı hâk-ı pâ-yı âlî-ı vekâlet-penâhîleri kılınan İstid'â-nâmesinde kendisinin oradan tahlisiyle taraf-ı Devlet-ı Alîyye'ye celb olunması niyâzından ibâret olup, ol vechile celbi uyamayacağı cihetle kendisini kırmayacak ve ye's hâline düşürmeyecek sûretle ba'zı evcibe-i münâsibe l'tâsıyla gelen âdemînin l'âdesi icâb-ı maslahatdan olmağla merkum el-hâletü hâzihî burada bulunduğu hâlde nezd-ı çâkerâneme celb olunarak şimdi Danyal cenâbları bu tarafa getürülmek lâzım gelse orada bulunan mücâhidin anın hizmet ve mu'âvenetinden mahrûm olacak demek olup, bu ise tecvîz olunamayacağından bundan böyle dahi diyânet ve hamîyyeti levâzımını ifâ eylemesi daha münâsib olacağı vâdisinde sözler irâdî ve Erzurum Mâl Sandığı'dan yedi bin beş yüz guruş harçlık l'tâsı ile merkûmun tatlıca avdet etdirilmesi muktezâ-yı emr ü fermân-ı ilhâm-beyân-ı hazret-ı Şehriyârîden olduğu emr ü irâdâtını Şa'bân sene (12)65 târihiyle hâme-pirâ-yı ta'zîm olan fermân-nâme-ı sâmi-ı âsafâneleri me'âl-ı âlâsî müdrîke-ârâ-yı çâkerî olmuş ve her hâlde şân-ı merâhim-nişân-ı hazret-ı shehen-şâhînin itmâm ve ikmâlî mûtehattım-ı zimmet-ı rikkiyyetim olduğundan merkûm mukaddemâ vürûdunda hakkında hürmet ve ri'âyetle Erzincan Kazâsı'nda bulunan bir zâtı ziyâret etmek uzre azîmet ve yirmi, yirmi beş gün sonra bu tarafa gelecek Dağıstan tarafına avdetinde mûmâ-ileyh Danyal'ın zikrolunan İstid'â-nâmesi üzerine şeref-müte'allık buyurulacak irâde-ı sentyyenin zuhûrunda icâb ve iktizâsına bakılacağı ve şimdilik bu tarafa celbi takdîrinde orada bulunan mücâhidîne bir nev'i ye's ve fütûr gelerek

bunu dahi diyânet ve hamîyyeti tecvîz eylemeyeceğinden bi-mennihi te'âlâ sâye-i me'âli-vâye-i cenâb-ı cihân-dâr-ıye ileride her bir şey dil-hâh-ı âli ve matlûbları vechile yoluna gireceği ve kemâ-fi's-sâbık ibrâz-ı hüsn-i hizmet ve cihâd-ı fi-sebilillâh iderek dünyâ ve âhîretde gayretullâhın zühûruyla mükâfâta intizâr eylemesi husûsâtı âdem-i merkûmun mu'âvenetiyle kendisine ihbâr ve buraları izâh olunmayarak ve inhâsı açılmayarak nâme-i mevrüdesinin cevâbı dahi tesyâr olunmuş ve sâye-i hazret-i şâhânedede taraf-ı çâkerânemde merkûma iki bin beş yüz guruş harclık l'tâsiyla l'âde kılınmış olduğu ve aralık sahîhan mûmâ-ileyh tarafından gelenler dahi bu vechle ifhâmât-ı lâzime ifâsiyla memnûnen ve müteşekkiren avdet itdirilmekte bulunduğu beyânıyla takdim-i arıza-i çâkeriye ictisâr olunmuştur. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-le-hü'l emrindir.⁶⁷

Fi 8 Ramazan sene (12)65

Bende
Vâli-i Eyâlet-i Erzurum
Mehmed Hamdi

⁶⁷ a.g.e., S. 77-78.

Ek-6

Atûfetlü Efendim Hazretleri,

Meclis-i Vâlâ'dan kaleme alınıp evrâk ve risâle-i matviyye ile berâber manzûr-ı âlî buyurulmak için takdîm kılınan mazbata me'âlinden müstebân olduğu üzere Dağıstan ahâlîsinden İbrahim Efendi bir kitâb te'lîf ederek anı takdîm ile mazhar-ı ihsân-ı hazret-i pâdişâhî olmak için şedd-i rahl idüp memleketinden gelmiş ve yine evdet etmek emelinde bulunmuş olmağla melfûf tezkire-i cenâb-ı Meşîhat-penâhîde iş'âr buyurulduğu üzere mûmâ-ilyehin fakr u ihtiyâcına merhameten tatyîbî şân-ı âliye şâyân olduğundan sadaka-i hazret-i mülûkâne olmak üzere harc-ı râh olarak mûmâ-ileyhe iki bin gruş atıyye-i seniyye i'tâsı tezekkür kılınmış ise de ol bâbda her ne vechile irâde-i seniyye-i hazret-i cihân-bânî müte'allık ve şeref-sudûr buyurulur ise ana göre hareket olunacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kılındı efendim.

Fî 5 Ca.sene (12)68

Ma'rûz-ı Çâker-i Kemîneleridir ki,

Esabî-zîb-i tefhîm olan işbu tezkire-isâmiye-i vekâlet-penâhîleriyle zikrolunan mazbata ve evrâk ve risâle manzûr-ı mekârim-mevfûr-ı hazret-i hilâfet-penâhî buyurulmuş ve istizân buyurulduğu üzere efendi-i mûmâ-ileyhe ol mikdâr atıyye-i seniyye i'tâsı müte'allık ve şeref-sudûr buyurulan emr ü fermân-ı hümâyûn-ı cenâb-ı şehen-şâhî muktezâ-yı münîfînden olarak mazbata-ı mezkûre evrâk ve risâle-i matviyye ile berâber yine taraf-ı sâmi-i âsafâne-lerine i'âde kılınmış olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrîndir.⁶⁸

Fî 6 Ca.sene (12)68

⁶⁸ a.g.e., s. 78-79.

Ek-7

Atûfetli Efendim Hazretleri,

Dağistan ahâlisinden cânıb-ı Ordu-yı Hümâyûn'a de-
hâlet etmiş olanların ma'âş ve ta'yînlerinin tesviyesine ve
mütefferi'âtı husûsuna dâir Hâssa Müşîri devletlü Selim
Paşa hazretlerinin tevârüd eden tahrîrâtı ve melfûf pusula
devletlü şer'asker Paşa hazretlerinin muhâbereli bir kıt'a
tezkiresiyle manzûr-ı şevket-mevfûr-ı cenâb-ı cihânbânî
buyurulmak üzere arz u takdîm kılındı. İş'âr-ı sıpehsâlârî
vehile bunlara rütbe ve hizmetlerine göre Erzurum Eyâ-
leti'nden teşkîl olunacak asâkir-i avniyye mısillü ma'âş ve
ta'yînât verilmesi muvâfık-ı maslahat olacağından ol
vehile tesviye-i muktezâsının taraf-ı sıpehdârîye havâlesi
ve keyfiyetin Mâliye Nezâret-i Celîlesi'ne dahi bildirilmesi
hakkında her ne vehile emr ü fermân-ı cenâb-ı şehen-
şâhî müte'allık ve şeref-sudûr buyurulur ise ana göre ha-
reket olunacağı beyânîyle tezkire-i senâverî terkîmine ib-
tidâr olundu efendim.

Fî 28 Ş.sene (12)72

Ma'rûz-ı Çâker-i Kemîneleridir kı,

Enâmîl-zîb-ı ibcât olan işbu tezkire-i sâmiye-i âsafâ-
neleriyle evrâk-ı ma'rûza manzûr-ı şevket-nüşûr-ı cenâb-ı
şehriyârî buyurulmuş ve husûs-ı mezkûrum ol vehile
tesviye-i muktezâsının taraf-ı sıpehdârîyle havâlesi ve
keyfiyetin nezâret-i müşârün-ileyhâya dahi bildirilmesi
müte'allık ve şeref-sudûr buyurulan emr ü irâde-i se-
niyye-i hazret-i tâc-dârî iktizâ-yı âlisinden olarak evrâk-ı
merkûme yine savb-ı sâmi-i âsafilerine l'âde kılınmış ol-
mağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.⁶⁹

Fî 29 Ş.sene (12)72

⁶⁹ a.g.e., s. 79.

Atûfetlü Efendim Hazretleri,

Şeyh Şâmil Efendi ile Danyal Bey'in ba'zı ifâde ve istid'âyı hâvî Hacı Baba Efendi vâsıtastyle irsâl eyledikleri iki kıt'a tahrîrât ile müzekkirenin gönderildiğine dâ'ir Anadolu Ordu-yı Hümâyûnu müşîri devletlü paşa hazretlerinin tahrîrâtı berâber olan tezkire-i behiyye-i sıpehsâlârî ile manzûr-ı âlî-i cenâb-ı cihân-bânî buyurulmak için arz u takdîm kılındı. Bunların istid'âlarının şu aralık icrâsı kâbil olamayacağından sây-ı şevket-vâye-i hazret-i şehen-şâhîde mutayyeben i'âdeleri zımnında mûmâ-ileyh Hacı Baba Efendi ile şeyh-i mûmâ-ileyhin yâverlerinden olup mukaddemce Dersa'âdet'e gelmiş olan Abdüllatif Efendi'ye beşer bin gurus atıyye-i seniyye verilmesi mûnâsib gibi görünür ise de ol bâbda her ne vechile emr ü fermân-ı cenâb-ı pâdişâhî müte'allık ve şeref-sudûr buyurulur ise mantûk-ı âlîsi üzre hareket olunacağı beyânıyle tezkire-i senâverî terkîm olundu efendim.

Fî 24 Zî'l-ka'de sene (12)74

Ma'rûz-ı Çâker-i Kemîneleridir ki,

Enâmîl-zîb-i ibcâl olan işbu tezkere-i sâmiye-i âsafâneleriyle evrâk-ı ma'rûza manzûr-ı şevket-mevfûr-ı hazret-i mülûkâne buyurulmuş ve istizân-ı âlî-yi Sadâret-penâhileri vechile efendi-i mûmâ-ileyhimâya beşer bin gurus atıyye-i seniyye i'tâsı şeref-sunûh ve sudûr buyurulan emr ü irâde-i seniyye-i cenâb-ı tâcdârî müktezâ-yı münîfinden olarak evrâk-ı merkûme yine savb-ı sâmi-i âsafânelerine i'âde kılınmış olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.⁷⁰

Fî 25 Zî'l-ka'de sene (12)74

⁷⁰ a.g.e., s. 80.

Ek-9

Atûfetlü Efendim Hazretleri,

Şeyh Şâmil Efendi hazretlerinin şu günlerde cânıb-ı Hicâz'dan avdeti me'mûl olmasıyla kendüsüne ihsân buyurulmuş olan konağın sâye-i inâyet-vâye-i hazret-i pâdişâhide tefrişi muvâfık-ı şân-ı âlî olacağından bu yolda vukû' bulacak sarfiyâta karşuluk olmak üzere elli bin gurus i'tâsı merhûn-ı müsâ'ade-i lutf-âde-i cenab-ı cihân-bânî görünür ise de ol bâbda her ne vechile emr ü fermân-ı hazret-i padişâhî şeref-sunûh u sudûr buyurulur ise ana göre hareket olunacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kılındı efendim.

Fî 23 S. Sene (1)287

Ma'rûz-ı Çâker-i Kemîneleridir ki,

Resîde-i dest-i tevkîr olan iş bu tezkire-i sadâret penâhîleri manzûr-ı şevket-mevfûr-ı hazret-i pâdişâhî buyurulmuş ve ber-mûceb-i istîzân vukû'bulacak sarfiyâta karşuluk olmak üzere meblâğ-ı mezburun i'tâsı şeref-sunûh u sudûr buyurulan emr ü irâde-i mekârim-âde-i cenâb-ı mülûkâne mantûk-ı münîfinden bulunmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.⁷¹

Fî 24 S.Sene (1)287

⁷¹ a.g.e., S. 83.